

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

Etika osvobození v díle Enrique Dussela

Vít Hlásek

Katedra teologické etiky
Vedoucí práce doc. Jindřich Halama, Dr.
Studijní program Teologie
studijní obor Evangelická teologie

Praha 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem *Etika osvobození v díle Enrique Dussela* napsal samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Hradci Králové dne 18.6.2014

Bibliografická citace

Etika osvobození v díle Enrique Dussela [rukopis] : bakalářská práce / Vít Hlásek ; vedoucí práce: doc. Jindřich Halama, Dr. -- Praha 2014. -- 61 s.

Anotace

Cílem této práce je představit a následně kriticky zhodnotit dílčí aspekty etiky osvobození v díle latinskoamerického autora Enrique Dussela s ohledem na širší historické okolnosti jejího vzniku a následného vývoje. Zvláštní pozornost je věnována motivu společenství, který v Dusselově etice *sub pauperum lumine* hraje nezastupitelnou roli. Teologická etika osvobození se pro své z pohledu Západu problematické metodické založení, specifické chápání eschatologie, recepci marxistického myšlení a důrazu na sociální, ekonomické a kulturní okolnosti často setkává s nepochopením a odmítnutím. Odebrala se etika osvobození v důsledku velkých sociálních, ekonomických, geopolitických a kulturních změn současné globální společnosti jako překonaný „módní trend“ na „smetiště dějin“, nebo má současnému čtenáři stále co říci?

Klíčová slova

Enrique Dussel, etika osvobození, etika společenství

Summary

The purpose of this thesis *Ethics of Liberation in the Works of Enrique Dussel* is to present and critically evaluate significant aspects of the ethics of liberation in the works of the Latin American author Enrique Dussel in connection with the historical circumstances of its origins and following development. Emphasis is laid upon the motif of community, which plays a vital role within Dussel's ethics *sub pauperum lumine*. Theological ethics of liberation with its methodological foundations is often considered to be problematic from the western perspective; in particular comprehension of eschatology, the reception of Marxist thoughts and its emphasis on social, economic and cultural context, is often misunderstood and rejected. The question this thesis poses is: Does the ethics of liberation with its social, economic, geopolitical and cultural transformation of contemporary global society belong as "obsolete fashion" on the "rubbish heap of history" or is it still relevant to today's society?

Keywords

Enrique Dussel, Ethics of Liberation, Ethics and Community

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu práce doc. Jindřichu Halamovi, Dr., který vyšel vstříc mému přání zabývat se etikou osvobození. Velký dík také patří konzultantu Dr. Timovi Noblemu za obohacující rozhovory, podnětné připomínky a v neposlední řadě i zapůjčení cenné literatury.

Obsah

1. Na straně chudých.....	7
1.1 Kontextuální teologie.....	7
1.2 Nerozlučnost teologie a etiky.....	8
2. Osvobození - téma i pro 21. století.....	10
2.1 Těžiště křesťanství se přesunulo na Jih.....	10
2.2 Zastoupení Západu v celku světové populace.....	11
2.3 Skomírající teologie?.....	12
2.4 Teologie osvobození po pádu Sovětského bloku.....	13
3. Cíl práce, literatura a metoda.....	16
4. Enrique Dussel - život, dílo a širší historické okolnosti.....	18
5. Etika (a) společnosti.....	23
5.1 Sémantický „úklid“.....	24
5.2 Etika každodenního života.....	25
5.3 Korporealita a tělesnost.....	27
5.4 Boží království a společnost.....	30
5.5 Absolutní principy etiky osvobození.....	37
5.6 Chudí a bohatí.....	39
5.7 Učinit hřích viditelným.....	40
5.8 Etika jako fundamentální teologie.....	41
6. Etika osvobození a neuralgické body Západu.....	44
6.1 Étos antikapitalismu.....	44
6.2 Étos socialismu?.....	46
6.3 Chudí - bezhříšní spasitelé?.....	47
6.4 Marxismus – ideologická kukačka v hnízdě teologie?.....	48
6.5. Ex-egeze, nebo eis-egeze?.....	49
6.6. Setkání s Jiným.....	51
7. Od Etiky společnosti k Etice osvobození.....	55
Seznam literatury.....	58

1. Na straně chudých

„La opción por el pobre“¹ se stalo jedním z hesel charakterizujících teologii osvobození. Od vydání *Teologie osvobození* z pera Gustava Guttiérese, která se od své publikace v roce 1971 dočkala překladu do více než 20 jazyků, tvoří tato teze jedno ze zásadních východisek teologického proudu, jehož stopy v současné době nalezneme i daleko za hranicemi Latinské Ameriky.

1.1 Kontextuální teologie

Teologie, etika a filosofie se nikdy neutváří v sociálním, ekonomickém a kulturním vakuu. V teologii osvobození se tato často nevědomě a nekriticky přijímaná historická podmínka veškerého lidského poznání vůbec dostává do popředí jako jedno ze základních východisek kritického teologického bádání. Teologie osvobození je „teologií zdola“ v tom smyslu, že má své kořeny hluboce zapuštěny v bídě chudých a utrpení obětí nespravedlivých sociálních struktur. Teologie nikdy nemůže být neutrální, vždy zaujímá stanovisko. Teologie osvobození je teologií z perspektivy (v současné době nejenom) Latinské Ameriky, která „se pokouší sama sebe testovat konfrontací se zapomenutými „neosobami“ třetího světa.“²

1 S překladem této zásady do českého jazyka vyvstává jistá obtíž. Volně lze „la opción por el pobre“ přeložit jako „na straně chudých“. Tím se však již oslabuje důležitý moment volby ve smyslu uváženého rozhodnutí pro vědomé stranění lidem trpícím chudobou ve všech jejích formách.

2 MIGLIORE, Víra usilující rozumět : úvod do křesťanské teologie, 18

1.2 Nerozlučnost teologie a etiky

Není to však jen změna perspektivy, co činí teologii osvobození odlišnou od jiných teologických směrů. Gustavo Gutiérrez vedle teologie jako moudrosti a racionálního poznání svým čtenářům v *Teologii osvobození* předkládá nové pojetí *teologie jako kritické reflexe praxe*.³ Zoë Bennett vystihuje podstatu tohoto epistemologického východiska v návaznosti na citát z J 8,31n⁴ následovně:

Nerozlučnost praxe⁵, pravdy a svobody je axiom teologie osvobození. Určující charakteristikou teologie osvobození je žitá praxe⁶ v solidaritě s chudými a utlačovanými. To je definice teologie, a ne pouze jakéhosi etického nebo pragmatického postoje. Klíčová otázka se tak dotýká specificky křesťanského prožívání života, ve kterém se v dialogu setkává biblický příběh a příběh života, příběh světa. Osvobození je cíl, ke kterému praxe směřuje.⁷

Ortodoxe (pravé učení) a ortopraxe (správné jednání) patří nerozlučitelně k sobě. Církev a každá teologie, která hájí *status quo* v situaci bezpráví a nabízí pouze prázdnou spirituální útěchu, aniž by se prakticky zasadila o práva trpících, je tvrdě kritizována. Láska koná, a ne pouze mluví. Gustavo Gutiérrez v úvodní kapitole své *Teologie osvobození* píše:

Víra v Boha, který nás miluje a povolává k daru plného společenství s ním a bratrství mezi lidmi, nejenom že není cizí transformaci světa, ona nezbytně ústí do budování bratrství

3 GUTIÉRREZ, A *Theology of Liberation: History, Politics and Salvation*, 3nn

4 „Ježíš řekl Židům, kteří mu uvěřili: ‚Zůstanete-li v mém slovu, jste opravdu mými učedníky. Poznáte pravdu a pravda vás učiní svobodnými.‘“ (ČEP)

5 Bennett: „practice“

6 Bennett: „praxis“ (Zoë Bennet ve svém příspěvku užívá termíny „practice“ a „praxis“ synonymně)

7 BENNET, ‚Action is the life of all‘: the praxis-based epistemology of liberation theology, in: ROWLAND, *The Cambridge Companion to Liberation Theology*, 39

a společenství v historii ... Církev se soustředila na ortodoxii a ortopraxi zanechala v rukou nevěřících a lidí, kteří nejsou členy církve.⁸

Tak se spolu se znovuobjevením eschatologické dimenze křesťanské zvěsti, jak poznamenal Edward Schillebeeckx, teologickou metodou stala „hermeneutika Božího království, jejímž úsilím je učinit ze světa lepší místo.“⁹ Platí-li poučka, že každá dogmatická výpověď má svůj etický korelát, pak to pro teologii, která je bytostně reflexí praxe, platí dvojnásob.

8 GUTIÉRREZ, A Theology of Liberation: History, Politics and Salvation, 10

9 SCHILLEBEECKX, Los católicos holandeses, cited in: GUTIÉRREZ, A Theology of Liberation, 13 (parafrázováno)

2. Osvobození - téma i pro 21. století

Teologie osvobození je principiálně také etikou osvobození. Právě etice osvobození se dostalo velkého prostoru v díle původem argentinského, nyní však občanstvím mexického, filosofa Enrique Dussela. Ještě před vstupem do světa etiky osvobození tohoto latinskoamerického autora však cítím potřebu zodpovědět zásadní otázku: proč se vůbec etikou osvobození zabývat? Nebyl tento teologický proud vedený touhou po osvobození (sociálním, ekonomickém, politickém, kulturním, teologickém...) po svém vzestupu zejména v 70. letech 20. století jako pouhý „módní trend“ teologického myšlení překonán? Neodebrala se teologie (a s ní i etika) osvobození, více či méně závislá na pojmovém instrumentáriu kritiky moderní kapitalistické společnosti vypracovaném Karlem Marxem, spolu s pádem Sovětského bloku v roce 1991 na smetiště dějin? Proč se student Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy nezabývá raději velkými jmény evangelické teologie, než aby studoval dílo římskokatolického myslitele Latinské Ameriky?

2.1 Těžiště křesťanství se přesunulo na Jih

Philip Jenkins, severoamerický profesor religionistiky s britskými kořeny, ve své knize *The Next Christendom: The Coming of global Christianity* upozorňuje čtenáře na důležitý fakt: těžiště křesťanství se přesunulo na Jih. Ve svém článku *The Next Christianity* publikovaném v magazínu *The Atlantic Monthly* Jenkins shrnuje závěry svého bádání těmito slovy:

Je skutečností, že se nacházíme v momentu stejně tak epochálním, jakým byla sama reformace - moment reformace ne pouze pro [římské] katolíky, nýbrž pro celý

křesťanský svět. Křesťanství jako celek roste a stejně tak mění své podoby způsoby, které mají tendenci pozorovatelé na Západě přehlížet. Ze zřejmých důvodů nás zprávy seznamují s vlivem oživujícího a někdy i zuřivého islámu. Avšak ve své rozmanitosti a životní síle, ve svém globálním dosahu, ve svém napojení na světově nejrychleji rostoucí společnosti, ve svém přesunutí centra gravitace, způsobem, jakým se jeho hodnoty a činnosti liší od jednoho místa k druhému, takto, avšak i jinými způsoby, je to křesťanství, které zanechá největší stopy na 21. století ... 21. století bude téměř jistě považováno budoucími historiky za století, ve kterém náboženství nahradilo ideologii jako primární oživující a destruktivní sílu lidské činnosti, vůdčích postojů vůči politické svobodě a povinnosti, pojetí státnosti a samozřejmě i válek.¹⁰

Jenkins, který vychází z údajů o rostoucím počtu křesťanů na jižní polokouli, tvrdí, že tento růst křesťanstva bude mít nesmírné globální politické, sociální, ekonomické a kulturní důsledky. Podle prognóz vzroste světová křesťanská populace ze současných dvou miliard na 2,6 miliardy v roce 2025, přičemž zhruba 67% všech křesťanů bude „doma“ právě na jižní polokouli.¹¹

2.2 Zastoupení Západu v celku světové populace

V rámci celosvětové populace má tzv. „Západ“ (Západní Evropa, Spojené státy americké a Japonsko) v poměru k ostatním zemím světa nepoměrně menší zastoupení (Enrique Dussel uvádí cca 15%). Vzhledem k tomuto faktu i rostoucí míře migrace do zemí západní Evropy je dobré věnovat křesťanství na jižní polokouli větší pozornost. Norský misiolog Tormod Engelsviken odkazuje na mínění ghanského teologa Kwame Bediaka, podle kterého je nás křesťanství tak, jak je praktikováno např. v Africe, schopno upomenout na jeho skutečnou podstatu.¹² Vedle teologie osvobození, kterou bychom dnes

10 JENKINS, The Next Christianity, in: www.theatlantic.com

11 ENGELSVIKEN, The Challenge of the Missional Church in the South, 8

12 Ibid., 9

našli daleko za hranicemi oblasti svého teologického a geografického původu, by však neměly zůstat bez povšimnutí ani rychle rostoucí pentekostální sbory jak v Latinské Americe, tak v Africe i Asii, jejichž členy se stávají mnozí věřící i z řad Římskokatolické církve. V tomto směru bychom měli vykročit z eurocentrické „věže ze slonoviny“ a vydat se na cestu porozumění v rozhovoru, který garantuje důstojnost a rovnost všech jeho účastníků. Jistě, pro teology osvobození je pouhá diskuze příliš málo, praxe osvobození v globálním horizontu je to, oč jim jde. Navíc, a to je pro většinu kriticky smýšlejících teologů charakteristické, poukazují na nevyhnutelnou nerovnost v rozhovoru vycházející ze vztahu „centra“ a „periferie“, dominance a závislosti.

2.3 Skomírající teologie?

Mnoho problémů, které jsou teologií osvobození tematizovány, neztratilo nic na své aktualitě. Bylo by tedy povrchní hodnotit toto moderní politicko-teologické sociální učení nezřídka hluboce ovlivněné myšlenkami Karla Marxe, jež vzešlo z řad latinskoamerických teologů, jako učení skomírající a upozaděné konzervativním katolicismem. Naopak, Christopher Rowland nás upozorňuje, že se zabýváme hnutím jehož doba, kdy

[z]aujímalo přední místo v agendě každé teologické konference, možná již pominula, avšak jehož vliv je mnohými způsoby, ať přímo nebo nepřímo, silný jako nikdy ... Když vedoucí představitelé římského katolicismu tvrdí, že teologie osvobození je mrtvá, ... pomíjejí obrovský dopad, který má tento způsob utváření teologie v mnoha částech světa, v posledku i v citadelách katolicismu samého: zásadní principy teologie osvobození byly - téměř skrytě - povšechně přijaty v mnoha částech katolické církve.¹³

13 ROWLAND, Epilogue: The future of liberation theology, in: ROWLAND, The Cambridge Companion to Liberation Theology, 304

Zvolení argentinského arcibiskupa Jorge Maria Bergoglia v roce 2013 biskupem římským v sobě nese hluboký odkaz právě na velký význam dosud upozadovaného „periferního“ křesťanství.

2.4 Teologie osvobození po pádu Sovětského bloku

Rozpad sovětského bloku pro mnohé ohlašoval i následný zánik teologie osvobození. Hospodářská neudržitelnost, náboženské, národní a sociální napětí, které nemohly represe totalitního státu vůči svým občanům vyřešit, neúnosné bujení byrokratického aparátu, který v posledku zaujal místo po osvobození toužící dělnické třídy, a fatální neúspěch ve snaze dosáhnout rovnostářské beztřídní společnosti, který se manifestoval takřka hmatatelně v epochálním pádu sovětské supervelmoci, měl otevřít oči i těm nejzarytějším kritikům „imperialistického kapitalismu“ a nahlédnout teze teologů osvobození spočívající na základech marxistické ideologie v kontextu kolapsu této „socialistické alternativy“ jako pomýlené. Teologie osvobození se po pádu SSSR jistě proměnila, těžko také čekat od teologie, jejímž důrazem je právě transformace¹⁴, přechod ze zajetí do svobody, něco jiného, avšak očekávání brzkého zániku teologie osvobození se nenaplnilo. Tyto vyhlídky stavěly na domnělé závislosti teologie osvobození na dominantní politické síle Sovětského svazu a přecházely fakt, že ačkoliv teologové osvobození pracují s marxistickou sociální kritikou, vymezují se proti výlučnému materialismu¹⁵ a staví se k nedemokratickým systémům velmi kriticky. Podle Enrique Dussela nebyl Marx brán vážně ani kapitalismem, ani stalinistickou diktaturou. V autobiografickém článku, ve kterém se Dussel retrospektivně

14 Pojem „transformace“ v Dusselově slovníku později zcela nahradil pojem „revoluce“.

15 Je otázkou do jaké míry lze rozvíjet socio-kritickou metodu Karla Marxe a přitom odmítat její materiální ateistické založení.

zamýšlí nad jednotlivými etapami své filosofie osvobození, píše: „*Krise nekapitalistických alternativ a levice vůbec je spíše výzvou¹⁶ k tvořivosti než důvodem k sklíčenosti a pesimismu.*“¹⁷ Ve světle této výpovědi lze těžko předpokládat, že by Sovětský blok se svou recepcí marxismu, určujícím filosofickým směrem s dalekosáhlými ekonomickými a sociálními důsledky, byl úhelným kamenem teologie osvobození.

V případě výhrad vatikánské Kongregace pro nauku víry vůči některým aspektům teologie osvobození se varování týkala především nekritického přijímání „*konceptů vypůjčených z různých proudů marxistického myšlení.*“¹⁸ Nicméně, jak uvádí britský teolog a filosof Denys Turner ve své studii *Marxism, liberation theology and the way of negation*,¹⁹ společně s Kongregací pro nauku víry by se proti „*nekritickému přijímání konceptů vypůjčených z marxistické ideologie*“²⁰ postavila i většina teologů osvobození. Coby velký znalec Marxova díla oslabuje kritiku, jež vzešla z oficiálních konzervativních kruhů Římskokatolické církve, a označuje ji za povrchní karikaturu teologie osvobození. Uznává sice, že Vatikán a kritici ze Západu mají pravdu ohledně možného redukcionismu teologie osvobození, zároveň však projevuje svou lítost nad nedostatečnou pozorností Západu a teologů osvobození věnovanou Marxově post-teismu a post-ateismu, který jako negace negace překonává Feuerbachovu alternativu Bůh-člověk, čímž celou diskuzi posouvá do mnohem hlubší roviny. Podobnou cestou bychom se mohli vydat, vycházeli-li bychom z dalších populárních hesel namířených proti teologii

16 Dussel: „provocación“

17 DUSSEL, Autopercepción intelectual de un proceso histórico: En búsqueda del sentido (origen y desarrollo de una filosofía de la liberación), 30

18 CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, Instruction on Certain Aspects of the “Theology of Liberation”, předmluva

19 TURNER, Marxism, liberation theology and the way of negation, in: ROWLAND, The Cambridge Companion to Liberation Theology, 229-247

20 CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, Instruction on Certain Aspects of the “Theology of Liberation”, čl. 6 odst. 10

osvobození. Má-li být teologie osvobození podrobena ideologické kritice, a v tomto ohledu je kritika v každém ohledu žádoucí tak, jako u každé jiné teologie, je třeba vycházet z jádra věci a ne lacině spolu s pádem Sovětského svazu smést se stolu i teologii osvobození.²¹

Tak komplexní problémy, jaké byly právě v krátkosti nastíněny v úvodu této práce, by si jistě zasloužily širšího rozvedení, ale vzhledem k omezenému rozsahu je nutné pokročit dále. Některých témat se však dotknu i v následujících kapitolách.

21 V tomto ohledu by bylo velmi přínosné prozkoumat, jaký vliv mělo na teologii osvobození např. revoluční dění na Kubě a v Nikaragui. Za zmínku jistě stojí, že kniha Enrigue Dussela *Ethics of Liberation in the age of Globalization and Exclusion* je mj. věnována „Zapatově armádě národního osvobození, která nás upomíná na pěšinu etiky téměř ztracenou v horách, a jejíž kroky jsme následovaly při tvorbě tohoto filosofického díla.“

3. Cíl práce, literatura a metoda

Vzhledem k plánovanému rozsahu této práce samozřejmě není možné představit širší konceptu etiky osvobození ve všech podrobnostech, neboť v takovém případě by nebylo vzhledem k celkovému úhrnu a komplexnosti látky možné vyhnout se pouze nedostatečnému, zjednodušujícímu a nekritickému „převyprávění“ obsahu vybraných knih Enrique Dussela. Cíl této studie je poněkud skromnější: představit a následně kriticky analyzovat dílčí aspekty etiky osvobození v díle tohoto latinskoamerického autora. Jako jeden z velmi nosných pilířů Dusselovy etiky se jeví důraz na komunitu, společenství. Toto téma se v různých obměnách prolíná celým dílem zasvěceném etice osvobození jako červená nit. Pominout roli, kterou hraje v etice Enrique Dussela právě společenství, nevěnovat pozornost jejímu klíčovému postavení v celkové koncepci Dusselova díla, by bylo chybou, která by nutně vedla k interpretaci, jež ztrácí ze zřetele jeden (avšak ne jediný!) z klíčových momentů nezbytných pro autentické zhodnocení východisek a intence autora. Věřím, že právě z perspektivy života společenství budu schopen postihnout zásadní témata etiky osvobození, která by jinak z velké části pozbyla svou etickou normativitu.

Vzhledem k zoufalému nedostatku české literatury na poli teologie, filosofie a etiky osvobození budu vycházet z literatury zahraniční - v drtivé většině v jazyce anglickém, zcela výjimečně pak psané v jazyce španělském. Za výchozí dílo k této práci je možno považovat publikaci s příznačným názvem *Ethics and Community*, nicméně nebudu ztrácet ze zřetele i pozdější zralé Dusselovo dílo *Ethics of Liberation in the age of Globalization and Exclusion*. Stručné představení těchto knih a jejich zarámování v celku Dusselova díla bude obsahem následující kapitoly.

Z výše řečeného vyplývá i metoda, se kterou budu k tématu, jež je předmětem mého zájmu, přistupovat. Cílem této studie je nabídnout čtenáři systematicko-kritickou deskriptivní analýzu s prvky komparace výše zmíněných děl Enrique Dussela. Jistý prostor věnuji i historickým okolnostem vzniku díla, diskuzi, jež se týká problematických důrazů Dusselovy etiky osvobození, a otázce aktuálnosti Dusselovy práce pro současné čtenáře.

4. Enrique Dussel - život, dílo a širší historické okolnosti

Enrique Dussel, autor více než 50 knih a bezpočtu článků, v současné době působí na Universidad Autónoma Metropolitana v Iztapalapa a na Universidad Nacional Autónoma de México v Ciudad de México. Navzdory své hojné publikační činnosti je tento filosof, historik a teolog, jedna ze zakladatelských postav teologie osvobození, dosti opomíjen. Uvádím pouze publikace přeložené do anglického jazyka²²: *History and the theology of liberation. A latin American perspective* (1976); *Ethics and the theology of liberation* (1978); *A history of the Church in Latin America. Colonialism to Liberation (1492-1979)* (1981); *Philosophy of liberation* (1985); *Ethics and Community* (1988); *The Invention of the Americas. Eclipse of "the Other" and the Myth of Modernity* (1995); *Underside of Modernity: Apel, Ricoeur, Rorty, Taylor and the Philosophy of Liberation* (1996); *Towards an Unknown Marx: A Commentary on the Manuscripts of 1861-1863* (2001); *Beyond Philosophy: History, Marxism, and Liberation Theology* (2003); *Twenty Theses on Politics* (2008); *Ethics of Liberation in the age of Globalization and Exclusion* (2013).

Ivan Petrella, docent působící na katedře religionistiky univerzity v Miami, se k novému překladu knihy Enrique Dussela *La política de la liberación*²³ vyjádřil takto: „Kdyby se Enrique Dussel býval narodil ve Spojených státech, Francii, nebo Německu, byl by intelektuální celebritou.“²⁴ Enrique Dussel se však narodil roku 1934 v Argentině. Poté co na něj byl neúspěšně spáchán bombový atentát (1973), přestěhoval se roku 1975 do Mexika, kde později získal i občanství. V následujícím roce (1976) se ocitla jeho rodná zem na 7 let

22 V závorkách uvádím rok vydání díla v anglickém překladu

23 DUSSEL, Politics of Liberation. A critical world history

24 PETRELLA, <http://www.barnesandnoble.com>

pod nadvládou diktátorského režimu podporovaného Spojenými státy a zpočátku i Římskokatolickou církví za účelem „ochrany západní křesťanské civilizace“ před hrozbou „socialismu a atheistického komunismu Východu“. Napětí studené války se tak s dalekosáhlými důsledky podepsalo i na vývoji zemí Jižní a Střední Ameriky. V téže době vrcholila krize programu rozvoje (tzv. *desarrollismo*) hospodářsky zaostalých zemí Jižní Ameriky. Program rozvoje byl definován jako „*ekonomický růst doprovázený zmírněním chudoby*“²⁵. V tomto ekonomickém rámci byla teologie protagonisty programu rozvoje vnímána jako zcela irrelevantní. V opozici k tomuto programu se v 60. a 70. letech konsolidovala právě teologie osvobození, která vycházela ze zkušenosti vyloučení utiskovaných chudých a o svou důstojnost oloupených mužů, žen a dětí, a tváří v tvář útlaku a ekologické destrukci životního prostředí zamítla program rozvoje na základě jeho neúspěchu přinést slibovaný blahobyt a svobodu. Thia Cooper vystihuje svízelnou situaci Latinské Ameriky v době nástupu teologie osvobození takto: „*Obvyklá definice rozvoje na Severu je ekonomický růst doprovázený zmírněním chudoby. Obvyklá definice na Jihu je ekonomický růst doprovázený nárůstem ekonomické, politické, rasové, genderové, sexuální, přírodní ... chudoby.*“²⁶ Právě tato krize předcházela a doprovázela vzestup teologie osvobození.

Konference latinskoamerických biskupů (CELAM) v kolumbijském městě Medellín (1968), velký milník teologie osvobození, vykresluje v dokumentu *Chudoba v církvi* sociální poměry v Latinské Americe následovně:

Biskupové Latinské Ameriky nemohou zůstat lhostejní tváří v tvář nesmírnému sociálnímu bezpráví v Latinské Americe, které uvrhuje většinu našeho lidu do hrozivé chudoby, jež se v mnoha případech stává takřka nelidskou ubohostí.

25 COOPER, Controversies in political theology : development or liberation?, 4

26 Ibid., 13

Ohlušující volání deroucí se z hrdel milionu lidí prosí své pastory o osvobození, které k nim nemůže přijít odjinud... „Nyní nám nasloucháte v tichosti, ale my slyšíme to volání, které povstává ve vašem utrpení,“ řekl papež venkovanům v Kolumbii.²⁷

Dokument *Spravedlnost* vychází z následujícího konstatování:

Existuje mnoho studií o lidu Latinské Ameriky. Všechny tyto studie popisují nouzi, která sužuje obrovské masy lidí ve všech našich zemích. Tato bída je všeobecně platným faktem, který se projevuje jako do nebe volající bezpráví...

Nedostatek socio-kulturní integrace zapříčinil ve většině zemí potlačení [původních] kultur. V ekonomické oblasti se daří systémům, které se zaměřily výhradně na potenciál skupin s vysoce výdělečnou činností. Tento nedostatek v přizpůsobení se možnostem celého obyvatelstva tak vede k časté politické nestabilitě a upevnění ryze formálních institucí. K tomu všemu je třeba říci, že nedostatek solidarity vede k páchání vážných hříchů na individuální i sociální rovině, jak je to v nespravedlivých strukturách charakterizujících situaci Latinské Ameriky patrné.²⁸

V reakci na převládající poměry tak vypracovává církve v Medellín v téže dokumentu směrnice, které mají určit směr cesty k nedočkavě vyhlížené sociální transformaci, politickým reformám a tzv. konscientizaci lidových mas²⁹. Již z citovaných textů je patrné, že konference v Medellín se nesla ve velmi kritickém duchu. Kořeny výše naznačených problémů vidí biskupové latinskoamerické církve především ve vynucené závislosti chudých zemí na vedoucí světové ekonomice a nerovnosti „partnerství“ mezi hospodářsky a politicky silným „centrem“ a na ní závislou „periferií“. *Teorie*

27 LATIN AMERICAN BISHOPS, *Poverty in the Church*, čl. 1, odst. 1,2

28 LATIN AMERICAN BISHOPS, *Justice*, čl. 1, odst. 1,2

29 Uvědomění si, probuzení vědomí. (S pojmem konscientizace se nerozlučně pojí jméno Paulo Freire. Tento brazilským pedagog a filosof je mj. autorem díla *Pedagogia do Oprimido*).

*závislosti*³⁰, která byla vypracována latinskoamerickými ekonomy v 60. letech 20. století, je nastíněna v dokumentu *Mír* v odstavci charakteristicky nadepsaném *Mezinárodní napětí a externí neokolonialismus*:

Poukazujeme zde výslovně na důsledky, které vyplývají pro všechny země závislé na centru ekonomické moci ... Z tohoto důvodu naše národy často nevládnou své statky, nebo nemají vliv na ekonomická rozhodnutí, která se jich týkají. Je zřejmé, že se nevyhneme politickým důsledkům, které vyplývají ze vzájemné závislosti těchto dvou oblastí.³¹

Teorie závislosti byl velmi vlivný koncept, který do velké míry určil charakter kritiky teologů osvobození na adresu převládajícího ekonomického systému. Samozřejmě i *teorie závislosti* postupem času začala vykazovat určité nedostatky, a tak i Dussel ve své *Etice osvobození* přiznává nutnost tuto teorii modifikovat.³²

Zabýváme-li se dílem Enrique Dussela, nesmíme tyto historické ekonomicko-sociální, politické a kulturní okolnosti pominout, neboť tvoří kontext Dusselova kritického zkoumání, na který je třeba při studiu jeho díla brát zřetel.

Zdá se, že Enrique Dussel se ve svém bádání na poli etiky vydal dvěma směry. Jejich vztah je tak složitý, jako je vztah teologie a filosofie vůbec. Teologii, teologické etice a historii latinskoamerické církve se Dussel věnuje převážně v 70. letech³³ a výjimečně i později (spíše však s historickým

30 Opět se jedná, podobně jako tomu bylo u programu rozvoje, o terminus technicus.

31 LATIN AMERICAN BISHOPS, *Peace*, čl. 1, odst. 8

32 DUSSEL, *Ethics of Liberation in the age of Globalization and Exclusion*, pozn. 152 ke kap. 4, 569

33 *América Latina y conciencia cristiana* (1970), *Caminos de liberación latinoamericana I: Interpretación histórico-teológica de nuestro continente latinoamericano* (1972), *Caminos de liberación latinoamericana II: Teología de la liberación y ética* (1974), *Desintegración de la cristiandad colonial y liberación. Perspectiva latinoamericana* (1978), *Ethics and the Theology of Liberation* (1978), *El episcopado latinoamericano y la liberación de los pobres (1504-1620)*

zájmem)³⁴. Na poli filosofie pak spočívá hlavní těžiště jeho tvorby. Filosofické tituly publikuje od roku 1968, kdy vyšla jeho druhá kniha³⁵ *Lecciones de Introducción a la Filosofía de Antropología Filosófica*. Dnes se počet knih tohoto latinskoamerického autora, jak již bylo řečeno, čítá na více než padesát. Díla, která by se explicitně věnovala teologii a teologické etice, se v 80. letech až na pár výjimek vytrácí. Enrique Dussel je tedy spíše filosofem než teologem. Nicméně teologické myšlení hrálo v jeho díle významnou roli i později. *Etika společenství*³⁶ se jeví bytostně jako dílo zabývající se teologickou etikou, byť je zásadně ovlivněno i svými filosofickými předpoklady. Nutno zmínit, že v *Etice osvobození*³⁷ již staví architektonické základy etiky osvobození (přičemž filosofii chápe Dussel jako bytostně etickou - tj. praktickou - disciplínu), výhradně na filosofických základech s téměř nulovým teologickým krytím.

(1978)

- 34 *A History of the Church in Latin America. Colonialism to Liberation (1492-1979)* (1981), *Historia general de la Iglesia en América Latina Tomo I* (1983), *Ética comunitaria Teología de la liberación* (1986) *Un panorama de su desarrollo* (1995), *Historia de la Iglesia en América Latina, Medio milenio de coloniaje y liberación (1492-1992)* (1992), *Beyond Philosophy. Ethics, History, Marxism and Theology of Liberation* (2003)
- 35 První vydanou publikací byla kniha s názvem *Hipótesis para una historia de la Iglesia en América Latina* (1967)
- 36 Záměrně se odkláním od anglického překladu *Ethics and Community* a překládám dle originálního názvu *Ética comunitaria*, (1986) jako *Etika společenství*.
- 37 *Etikou osvobození* odkazují k publikaci *Ethics and Liberation: In the Age of Globalization and Exclusion* (2013), která je překladem *Ética de la Liberación en la edad de la Globalización y de la Exclusión* (1998). Jedná se o přísně formálně vystavěné dílo, jehož hlavní stáť v anglickém překladu zaujímající místo více než 400 stran je doprovázena exkurzy, cca 200 stranami poznámek a bohatou bibliografií. Činí si ambice být univerzální etikou, syntézou formální diskurzivní a materiální uskutečnitelné etiky platné za všech okolností. Sepsání toho díla zabralo autorovi celých 5 let, avšak jeho základní teze jsou důsledkem dlouhého procesu reflexe, který započal již v roce 1969.

5. Etika (a) společenství

Pokusím se nyní zasadit *Etiku společenství*, hlavní zdroj této práce, do kontextu celého vývoje Dusselova filosofického myšlení. Ačkoliv se budu knihou zabývat převážně z hlediska teologického, věřím, že znalost filosofického pozadí napomůže k lepšímu chápání Dusselovy práce, která se vyznačuje silným důrazem na neodmyslitelnou roli společenství v procesu osvobození.

Ve svém autobiografickém článku Dussel retrospektivně rekonstruuje vývoj vlastního konceptu filosofie osvobození:

- 1) Vznik filosofie osvobození (1969-1976)
- 2) Rozvoj filosofie osvobození (1976-1989)
- 3) Období nových rozprav a počátky etiky osvobození (1989-1999)
- 4) Etika osvobození (1998)³⁸

Etika společenství by tak v tomto ohledu spadala do závěru fáze rozvoje filosofie osvobození mezi lety 1976 a 1989. Poté co Dussel opustil svou vlast, pokračuje v exilu v započaté práci v dialogu s intelektuály ze třech různých kontinentů. Navštěvuje velký počet zemí a tamních univerzit, ze kterých si odváží cenné dojmy a poznatky. Také dochází k poznání, že dosavadní filosofie osvobození inspirovaná myšlenkami Emmanuele Lévinase dosáhla hranic, které není schopna překročit:

Nyní filosofie osvobození objevila ‚hlad‘ před ‚ne-chléb‘ (před nedostatkem potravin v důsledku oloupení o plody své práce), nebo ‚analfabeta‘ (ten, kdo neumí číst) před ‚ne-

³⁸ DUSSEL, Autopercepción intelectual de un proceso histórico: En búsqueda del sentido (origen y desarrollo de una filosofía de la liberación), 20-31

textem´ (tedy toho, který si nemůže nakoupit, nebo kulturu, která se nemůže vyjádřit). Lévinas tak brzy nemohl naplnit naše očekávání. Ukázal nám, jak položit otázky týkající se ‚vpádu druhého‘, avšak nebyl schopen vytvořit ... *novou* instituční *totalitu*.³⁹

Dussel se tedy začal pečlivěji seznamovat s dílem Karla Marxe, nepřijatým jak „kapitalisty“, tak „stalinisty“, který mu poskytl lepší filosofické nástroje pro utváření alternativy převládajícímu kapitalistickému systému. Tento systém se svými sociálně-ekonomickými a kulturními důsledky byl v Dusselových očích do velké míry zodpovědný za chudobu panující v Latinské Americe a jinde. Okřídlená věta Karla Marxe, že „*filosofové svět jen různě vykládali, jde však o to jej změnit*,“ se objevuje jako motto transformace světových pořádků právě i v *Etice společenství*.

5.1 Sémantický „úklid“

Protože Dussel chce postupovat od abstraktního ke konkrétnímu a od jednoduchého ke složitému, přímo se nabízí, abych se krátce zastavil u dvou centrálních pojmů – etika a společenství - a nejprve je objasnil. V rámci své dialektické metody Dussel oba pojmy nejprve definuje negativně: etika není morálka a společenství není společnost. Toto rozlišení je pro Dusselovu etiku klíčové a ve své práci se ho budu zásadně držet.

Morálka označuje praxi současně etablovaného dominantního systému, sociálně-ekonomického řádu. *Etikou* se pak rozumí budoucí řád osvobození, který se vyznačuje spravedlností vůči chudým a utlačovaným. Etika ve svém nejzazším rozměru odkazuje na projekt spásy – konečné osvobození.

³⁹ DUSSEL, Autopercepción intelectual de un proceso histórico: En búsqueda del sentido (origen y desarrollo de una filosofía de la liberación), 21 (kurzíva: Dussel)

Společnost Dussel chápe v negativním smyslu jako stávající „světský“ sociální řád dominance a útlaku – hříchu. Na druhou stranu *společenství* se vyznačuje vztahem s druhými tváří v tvář, vztahem spravedlnosti a rovnosti. Ve své podstatě plné společenství označuje utopický řád, jakýsi horizont, který slouží jako měřítko převládajícího sociálního řádu.

5.2 Etika každodenního života

Na počátku téměř každé kapitoly *Etiky společenství* se objevuje odkaz na denní tisk, který informuje o sociálním napětí ve společnosti, demonstracích v důsledku přijetí nepopulárních politických rozhodnutí, násilí a neutěšitelné chudobě. Takovéto odkazy jsou s železnou pravidelností následovány formulí: „*Ve svatém Písmu čteme...*“. Dusselova etika chce být teologickou etikou každodenní praxe, etikou, která chce provázet společenství v jeho všední radosti, ještě více však v každodenní strasti.

Pro *Etiku společenství* je typické barvitě užívání teologických kategorií: hřích a spása, chudí a bohatí, tento svět a Boží království, Jeruzalém a Babylon... Velmi silně pojetí etiky a společenství ovlivňuje i pro teologii osvobození typické chápání eschatologie a „utopického“ společenství prvotní církve, která čerpala svou sílu z důvěry v Ježíše Krista a jeho proklamaci radostné zvěsti o brzkém příchodu Božího království.

„*Mezilidské setkání je tím nejuniverzálnějším fenoménem a zároveň tím, čemu věnujeme nejméně pozornosti.*“⁴⁰ V druhé kapitole Skutků apoštolských (Πράξεις των Αποστόλων!) je tematizována κοινωνία, společenství prvních křesťanů, takto:

40 DUSSEL, Ethics and Community, 7

Vytrvale poslouchali učení apoštolů, *byli spolu* [společenství - *κοινωνία*], lámali *chléb* a modlili se. Všechno se zmocnila bázeň, neboť skrze apoštoly se stalo mnoho zázraků a *znamení*. Všichni, kteří uvěřili, *byli pospolu* [*επι το αυτο*] a měli všechno *společně* [*κοινά*]. Prodávali svůj majetek a rozdělovali všem podle toho, jak kdo *potřeboval*. Každého dne pobývali svorně v chrámu, po *domech* lámali chléb a *dělili se* o jídlo *s radostí* a s upřímným srdcem. Chválili Boha a byli všemu lidu milí. A Pán denně přidával k jejich společenství *ty* [*λαος*], které povolával ke spáse.⁴¹

Tento text nás upomíná na podstatu křesťanského života, který, stejně jako tomu je v Božím království, spočívá v blízkém společenství lidí mezi sebou navzájem a s Bohem. V návaznosti na tento text Enrique Dussel osvětluje, vztah mezi *πραχίς* a *ποιήσις*: „*Praxe označuje jakýkoli lidský čin adresovaný druhé osobě, navíc praxe opisuje skutečný vztah jedné osoby k druhé. Praxe je vždy činem a vztahem zároveň: „Všichni, kteří uvěřili, byli pospolu.“*⁴² Praxe je způsob, jakým pobýváme ve světě plném vztahů s ostatními lidmi. Rozdíl mezi *πραχίς* (činnost ve smyslu lat. slovesa *operārī*, která je nemyslitelná bez vztahu k druhému) a *ποιήσις* (utváření ve smyslu lat. slovesa *facere*) je následující: *ποιήσις* označuje výrobu, produkci, řemeslo, jejímž výsledkem je „plod práce“ (např. chléb). Praxí je pak čin, kterým se vztahují k druhému člověk (darují chléb). Slavicí eucharistické společenství žijící v křesťanské agapické lásce, kde jsou plody práce (*ποιήσις*) „prakticky“ udělovány druhým, je paradigmatem konkrétní reálné a činné „praktické“ lásky. Jako takové je plné eucharistické společenství, na hony vzdáleno pouhé platonické „nemateriální“ lásce, „utopickým horizontem“, směrovkou, která nás má vést k plnému uskutečnění radosti, štěstí a vděčnosti (*εὐ-χαριστία*) – slavnosti. Slavnost je tím nejlepším vyjádřením plnosti života, neboť bližní zde není prostředkem, ale praktickým cílem produktivní snahy člověka. Vztahem

41 Sk 2,42-47 (ČEP); text v závorkách a kurzíva: Dussel

42 DUSSEL, Ethics and Community, 8

produkce a praxe se zabývá ekonomie, která je tak z tohoto pohledu bytostně etickou vědou.⁴³

5.3 Korporealita a tělesnost

Praxe předpokládá produkci. Je zde však ještě jedna podmínka praxe: člověk, lidská bytost, která tento vztah umožňuje. Bez tohoto předpokladu by etika pozbyla svého smyslu. Etika ani morálka není možná bez společenství a společnosti. Etice i morálce jde v Dusselově pojetí především o *korporealitu* a lidskou *tělesnost*.⁴⁴

*Osobou*⁴⁵ se stáváme teprve ve vztahu k druhému. Latinské označení *persona* i řecký výraz *προσωπον* v sobě nese vztah *tváří v tvář* s druhým člověkem. *Tvář* tak odkazuje k lidské bytosti - *korporealitě*. „Praxe je tedy uskutečnění blízkosti, zkušenosti být blízkým, být pro druhého bližním. Praxe je zkušenost utváření druhého coby osoby, jako cíle mé činnosti, a ne jako prostředku.“⁴⁶ Těžko zde přeslechnout vliv Kantova kategorického imperativu. Ve *tváři druhého* bez velkých obtíží identifikujeme i filosofii Emmanuele Lévinase (přičemž označení etiky jako „prvotní filosofie“ Dussel z fenomenologického základu přesouvá na základ politicko-ekonomický).

43 Vztahem ekonomie a etiky se Dussel podrobněji zabývá ve své *Etice osvobození*.

44 „Corporeality“ je novotvar navržený E. Dusselem.

45 Pojem *osoba* („person“) – slovo, který má v Dusselově etice označovat „skutečného člověka“, člověka „s lidskou tváří“ žijícím v interpersonálním vztahu blízkosti s druhým – je bohužel v českém jazyce vnímáno zcela opačně, jaksi „odlidštěně“ (např. úřední osoba, osoba výdělečně činná, „Osobo, neviděla jste tudy jít dvě děti?“, apod.).

46 DUSSEL, Ethics and Community, 9. V *Etice osvobození* jde Dussel ještě dále: „Etický subjekt vlastní svrchovanou důstojnost v „cyklu“ reprodukce života na planetě zemi. Kant píše, že osoba není prostředkem, ale, zde jdeme za Kanta, osoba není ani cílem. Osoba je etickým subjektem který ‚vlastní‘ (a ‚soudí‘) cíle. Všechny živé bytosti mají důstojnost nebo hodnotu ve smyslu svého postavení ve vztahu k produkci, reprodukci a rozvoji lidského života, který je na základě své reality (mozkové komplexnosti) a etického charakteru (eticidad) (zodpovědné sebe-uvědomění) v posledku tím, co odkazuje k životu jako takovému. Toto není antropocentrická pozice. Chci pouze zasadit lidské bytosti na základě jejich komplexnosti do centrálního bodu ‚cyklu života‘.“ (DUSSEL, Ethics and Liberation: In the Age of Globalization and Exclusion, poznámka 350, 626)

Explicitně se Dussel na Lévinase, Kanta a Marxe odvolává málokdy. Dokonce ani v poznámkách bychom jejich jména s odkazem na patřičnou literaturu nenašli. Důvod toho je prostý: žádné poznámky pod čarou (s výjimkou appendixu) a odkazy na použitou literaturu čtenář v *Etice společenství* nenajde. Dussel již v předmluvě ke knize avizoval, že na bibliografické a jiné poznámky k textu rezignoval. Je patrné, že autor zamýšlel tuto knihu učinit přístupnou a srozumitelnou co nejširšímu okruhu čtenářů. Sám si neklade za cíl předložit a osvětlit veškeré otázky traktované pod hlavičkou sociální etiky. Jeho poněkud skromnějším cílem je situovat problémy sociální etiky v rámci teologie osvobození. Vliv, který měli na Dussela jiní myslitelé, tak musíme odečítat přímo z textu, případně nám může pomoci krátká bibliografie v závěru knihy⁴⁷. Tuto intenci autora, který nechtěl přednést vyčerpávající dílo, ve kterém by probral veškerá témata sociální etiky, ale pouze předložit příspěvek etiky osvobození, bychom měli při četbě této publikace vzít v potaz. Kniha je součástí série *Theology and Liberation*, která si za svůj cíl klade představit čtenářům více než 50 děl věnovaných teologii osvobození.

Vraťme se však nyní ke klíčovému termínu *corporeality*. Pokusím se osvětlit její význam nejprve negativně. Jejím protějškem, jakousi *corporeality* s opačným znaménkem, je *tělesnost*.

V Dusselově etice *tělo* („*flesh*“) označuje přirozený řád *tělesnosti*. *Tělo* je místem, kde sídlí pýcha, modloslužebnictví a touha využívat druhé jako nástroje k dosažení vlastních sobeckých cílů – jedním slovem: hřích. Následně Dussel mluví o neustálém boji mezi *tělem* a *Duchem*. Jako lidé jsme součástí *světa*. Pojem *svět* Dussel užívá výhradně ve smyslu teologickém. *Svět*

47 Mezi tituly, které Dussel doporučuje k četbě těm, kteří by se s danou problematikou rádi seznámily více, však z děl výše zmíněných autorů (Kant, Lévinas a Marx) nalezneme pouze Lévinasův spis *Totalité et infini : essai sur l'extériorité*.

je chápán jako Egypt – země otroctví, případně jako říše „toho zlého“. „*Tento svět je obojím – realitou i kategorií*,“⁴⁸ *κοσμος* je místem útlaku a konfrontace:

Je to monarchie Izraele konfrontující proroky. Je to judské království konfrontující Ježíše. Je to křesťanstvo jako světské město⁴⁹, je to feudální systém konfrontující svatého Františka z Assisi. Je to kapitalismus v očích utlačovaných v dnešní době ... Celý svět je pod mocí „toho zlého“. „Duch světa“ stojí v opozici vůči „Duchu Božímu“.⁵⁰

Svět, který totalizuje sebe sama, svět, který místo Boha uctívá sám sebe, je jako místo hříchu domovem *těla*. V tomto smyslu chápe E. Dussel výroky evangelií představující Ježíše jako toho, jehož království není z tohoto světa, a Pavlovy kontrapozice těla a Ducha.

Od *korporeality*, podmínky pro praxi (vztahu k druhému člověku), jsme dospěli k *tělesnosti* pojaté jako hřích, odtud pak k *tělu* jako základu „strukturálního hříchu“, sebestřednému systému útlaku a „království tohoto světa“. Za použití vzrušivých apokalyptických obrazů vykresluje Enrique Dussel lidskou existenci ve své tělesné formě jako zotročenou hříchem a pod nadvládou zla.

*Osoba*⁵¹, člověk konfrontován s *tváří* druhého, může být *osobou* jedině díky své „*korporealitě*“. Člověk nemůže být pouhou nemateriální substancí, ale vždy má nějaké tělo. Hebrejské slovo *בְּשָׂר* podle Dussela v psychosomatické jednotě spojuje obě složky takovým způsobem, že jedna nemůže být bez druhé. Poté, co se lidé narodí, potřebují výživu k růstu a mohou mít hlad i žízeň. I Bůh, absolutní *jinakost*, se dokonce zjevil v lidském těle. Veškerá teologie, která pomíjí skutečnost, že se Slovo stalo „tělem“, *korporealitou*, jež

48 DUSSEL, Ethics and Community, 29

49 Odkaz na Augustinovu *civitas terrena*

50 DUSSEL, Ethics and Community, 29

51 Viz pozn. pod čarou č. 45

se s lidmi setkává tváří v tvář, nebere vážně ani lidskou *corporeality* a podkopává tak základy etiky vůbec. Etika, která je v Dusselově pojetí nejenom prvotní filosofií, ale také fundamentální teologií, není možná bez pozitivního hodnocení této *corporeální* podstaty každé osoby. Vztah mezi *corporeality* a *tělesností* je tak pevně zasazen do kategorických vztahů Dusselovy dialektiky. Negativní pojetí *tělesnosti* je umožněno pouze pozitivním pojetím (negace negace) *corporeality*.

5.4 Boží království a společenství

Lidská praxe má být plně orientovaná dle svého cíle, kterým je „utopický horizont“ společenství Božího království. Zvěst o příchodu království nebeského byla centrálním poselstvím Ježíše Krista. Enrique Dussel vidí podstatu Božího království (dle Ef 5,5 zároveň království Kristova) v překonání veškerého odcizení a nedostatku, jehož místo zaujme absolutní naplnění společenství blízkosti a uspokojení všech lidských potřeb. Vedoucím textem k této úvaze je jeden z nejznámějších výroků z Ježíšova Kázání na hoře:

Blaze chudým v duchu, neboť jejich je království nebeské.

Blaze těm, kdo pláčou, neboť oni budou potěšeni.

Blaze tichým, neboť oni dostanou zemi za dědictví.

Blaze těm, kdo hladovějí a žízňají po spravedlnosti, neboť oni budou nasyceni...⁵²

Zatímco ve světě jsme neustále konfrontováni s útlakem a nedostatkem, který brání plnému uskutečnění lidského života, království Boží přichází jako realizace veškerých lidských potřeb, jako negace negace, Boží „Ne!“

52 Mt 5,3-6 (ČEP)

negativnímu světu a příklon k chudým a utlačovaným. V rámci naplnění všech lidských potřeb je nejvyšší hodnotou nenalomený vztahu k druhým a k Bohu samému, který neodmyslitelně charakterizuje realitu přicházejícího království nebeského: je to království radosti s druhými a pro druhé, která má svůj původ a cíl v Bohu. Království spočívá právě ve společenství, které se v Kristu prolamuje do tohoto světa: „[K]rálovství roste skrytě v každém muži i ženě dobré vůle; avšak nesmíme zapomenout, že výsadní místo jeho přítomnosti je společenství.“⁵³ V návaznosti na již citované svědectví ze Skutků apoštolských lze říci, že tam, kde lidé žijí ve vzájemné lásce a respektu, je Boží království, i když ještě ne plně, přítomno.

5.4.1 Uspíšení parúzie - světský mesianismus?

V návaznosti na Boží království považují nyní za nutné objasnit Dusselovo chápání eschatologie. Eschatologii Dussel nevěnuje systematicky soustředěný výklad, přesto se jedná ve vztahu k etice společenství o pojem klíčový, vystupuje-li zvláště jako utopický horizont veškeré lidské praxe, která, jak již bylo řečeno, představuje základní vztah mezi jednotlivými etickými subjekty.

Poněkud provokativně působí, když Enrique Dussel zakončuje kapitolu *Politický heroismus a církevní mučednictví* následujícími slovy: „Parúzie, Ježíšův návrat (‘Přijď, Pane Ježíši!’ Zj 20:20), je uspíšena, vskutku uskutečněna, v samotné praxi osvobození.“⁵⁴ Vyjádřeno negativně: „Veškerá totalizace, fetišizmus, petrifikace systému (a veškerá represe hrdinů a proroků, jejichž záměrem je změnit kurz dějin a nasměřovat ho k směrem k novému, více spravedlivému systému), brzdí růst a zpomaluje příchod Božího království.“⁵⁵

Nejeden kritik teologie osvobození by na tomto místě zajásal a podrobil (ne

53 DUSSEL, Ethics and Community, 14

54 Ibid., 98

55 Ibid., 97

zcela neoprávněně!) tento výrok zdrcující kritice, třeba i s poukazem na dokument *Instrukce k některým aspektům teologie osvobození* vydaný Kongregací pro nauku víry. V desátém článku, který kritizuje specifický hermeneutický přístup teologie osvobození, stojí:

Nová ‚hermeneutika‘ vlastní teologii osvobození vede k bytostně ‚politickému‘ čtení⁵⁶ Písma ... Chybou zde není věnovat pozornost politické dimenzi četby Písma, ale učinit z této dimenze prvořadý a výlučný prvek. To vede k redukcionistickému čtení Bible. Podobně se [zastánci teologie osvobození] vidí v perspektivě světského mesianismu, který je jedním z nejradikálnějších vyjádření sekularizace Božího království a jeho pohlcení v imanenci lidské historie.⁵⁷

Tyto námitky musí být brány vážně. Ještě před vyslovením takových soudů je však třeba pozorněji naslouchat tomu, co Enrique Dussel na adresu eschatologie říká.

Přestože je Boží království ve svých zárodcích přítomno v každém člověku dobré vůle⁵⁸ a uskutečňuje se především ve společenství samém (tj. v konkrétních mezilidských vztazích, jejichž charakteristikou je vzájemná láska, pomoc, rovnost, spravedlnost, svoboda a respekt vůči všem osobám), stále ještě zůstává jako skutečnost, která k nám nepřišla ve své plnosti. V pavlovských epistolách je ono napětí často vyjadřováno dvojicí „již“ („already“) – „ještě ne“ („not yet“).⁵⁹ Tyto dvě roviny je třeba pečlivě

56 Kongregace pro nauku víry: „re-reading“

57 CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, *Instruction on Certain Aspects of the „Theology of Liberation“*, čl. 10, odst. 5,6

58 Teologové z protestantských kruhů by se zde zřejmě nedůvěřivě pozastavili nad ve srovnání s učením reformace optimističtější pohledem na přirozenost člověka po pádu. Tento pohled však není v Římskokatolické církvi ničím výjimečným (stačí vzpomenout na Tomáše Akvinského podle nějž „gratia non tollit naturam, sed perficit“ (*Summa Theologiae*, I, I, 8 ad 2), nebo na „anonymní křesťany“ Karla Rahnera). Na druhou stranu nutno podotknout, že Enrique Dussel by byl asi posledním, který by realitu zla a hříchu, jak to snad bude v dalším výkladu patrné, bral na lehkou váhu.

59 Toto napětí mezi uskutečněnou a při tom v plnosti stále očekávanou realitou Božího

rozlišovat, avšak ne od sebe oddělovat. Království nebeské je již zde, avšak ještě ne ve své plnosti: „Království si vždy uchová jako svůj konstitutivní prvek své ‚not yet‘.“⁶⁰ Království je v posledku absolutní transcendencí ve vztahu k veškeré praxi, a tak se vymyká každému lidskému snažení o jeho plnou realizaci v dějinách. Jaký smysl má tedy tato lidem (v plnosti) zatím nedostupná skutečnost?

Království je znamení, signál, horizont, který nám říká: ‚Ještě to není dostatečně dobré! Je toho ještě mnohem více, co můžeme udělat!‘ Království jako *skutečnost* znamená, že ‚je toho ještě mnohem více, co je třeba vykonat!‘⁶¹ Království jako *kategorie* je kritický horizont upozorňující na negativitu, bezpráví a sobeckost převládajícího dominantního řádu.⁶²

Historicky je království Boží „zaslíbenou zemí“, zemí dobrou, prostornou a oplývající mlékem a medem⁶³. Tato historická „realita“ je objektem naděje zde a nyní. Symbolizuje spravedlivou a šťastnější budoucnost. Snaha o dosažení takové historické skutečnosti je lidským úkolem. Je vyjádřením přesvědčení, že Boží milost je přítomna také ve „fyzické“ rovině skutečnosti, historicky, ne pouze duchovně. Oproti tomu království Boží jako eschatologická transcendence (transhistorické naplnění) je horizontem, absolutním principem křesťanské etiky a měřítkem, kterým se má poměřovat veškerá

království nalezneme samozřejmě i v evangeliích. Např. Petr Pokorný a Ulrich Heckel k teologii pramene Q, rekonstruovaného kompozičního prvku evangelia podle Lukáše a Matouše, mj. uvádí: „*Jan Křtitel i Ježíš zvěstují boží soud. U Ježíše je však rozhodující veličinou království boží, jehož ohlášení je radostným příslibem, zvláště pro chudé a trpící. Jedná se o vizi alternativní společnosti, jejíž uskutečnění se předjímá v blízkosti Ježíše při společném jídle a pití a ve společenství jeho učedníků (kázání na hoře, kázání na rovině).* (POKORNÝ, HECKEL, *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*, 373)

60 DUSSEL, *Ethics and Community*, 15

61 Dussel: „something-more-to-be-practiced“

62 DUSSEL, *Ethics and Community*, 15

63 viz Ex 3,8

lidská (praktická) činnost, přičemž Enrique Dussel nezapomene připomenout, že mezi tyto lidské aktivity spadá také reformní a revoluční úsilí.

Je tedy patrné, že mluví-li Dussel o „uspíšení Ježíšova příchodu“, vyjadřuje se spíše o potřebě uskutečnění hodnot království Božího v mezilidských (tj. praktických) vztazích. Dussel mluví o závazku činnorodé služby bližním ve světle Božího příklonu ke všem chudým a utlačovaným. V pozadí tohoto myšlenkového postupu lze nalézt i známé ztotožnění Ježíše Krista se všemi potřebnými⁶⁴. Mám za to, že budeme-li „realizaci Božího království“ vidět v tomto světle, budeme Dusselově etice právi více, než kdybychom považovali praxi osvobození za pokus strhnout Boží království na zem, nebo jej naopak zaměnit za jakékoli nové historické uspořádání společnosti. Příchod zaslíbeného Božího království v plnosti na konci věků spočívá plně na Boží milosti, nevylučuje však lidskou činnost, pro kterou je tato zaslíbená skutečnost zásadním bodem orientace.

5.4.2 Jeruzalém a Babylon

Pochopení Dusselovy etiky se uzavírá ten, kdo nerespektuje vymezení základních pojmů etiky a morálky. V návaznosti na toto rozlišení nyní do hry vstupují dvě historicky velmi významná města: Jeruzalém a Babylon.

Babylon, nevěstka zpitá krví svatých, vystupuje ve Zjevení Janově jako Bohu nepřátelská a na odpor se stavící mocnost⁶⁵. Dussel tento barvitý popis Božího odpůrce vztahuje k tělesnosti, světskosti, zlu a hříchu, který nabývá hmatatelné podoby ve stávajících morálkách. *Babylonský princip, drak a vládce tohoto světa* opisují realitu světa bezpráví, útlaku a institucionalizovaného hříchu:

64 Mt 25,31-46

65 Zj 17,4-7

Původní hebrejsko-křesťanská teologie disponovala kategorií pro vyjádření strukturální totality hříšných praktik ... V době Mojžíše byl svět - systémem fungujícím pod diktátem těla - Egypt ... Později měl [izraelský] lid zakusit další utrpení a útlak: babylonské zajetí ... Babylon označuje řád útlaku, útlaku ďáblov. ⁶⁶

Hřích je jak transcendentní, tak imanentní veličinou, a zasahuje nejenom jednotlivce, ale i celou společnost. Na politické rovině se lidský hřích ztělesňuje v podobě totalitního státu, který sám určuje, co je dobré a co zlé. Totalitní stát, jehož zákony se staly zákony přirozenými a jehož řád existuje pro řád samý, ztrácí ze svého zorného úhlu člověka a jeho dobro a „[p]rolévá krev proroků a hrdinů, jako by to byla krev zlotřilců a rozvracečů.“⁶⁷ Co Dussel chce, aby čtenář měl před očima, mluví-li o *babylonském principu*, je „praxe postavená na hlavu“ v situaci, ve které se dominance a hřích stanou úhelnými kameny společnosti.⁶⁸

Z toho již vysvítá, jakým způsobem pojímá Enrique Dussel hřích a zlo. Je to v první řadě modloslužba, fetišismus a ateismus. Hřichem je vztah Já-ono, který nahradil vztah Já-Ty, využívání bližních jako nástroje k dosažení vlastních cílů. Redukce lidství, odcizení se bližním i Bohu a vlastní sebezbožnění je hřichem vůči Bohu jako absolutnímu protějšku. Lidské „Ne!“ Bohu a druhému, odmítnutí mezilidského vztahu vzájemné služby a „Ano!“ panovačnosti, která zachází s lidmi jako s pouhými věcmi a nástroji, má dalekosáhlé následky pro život celé společnosti.

Veškeré instituce jsou v posledku účelové společenské útvary založené na vztahu mezi jednotlivými osobami. Pokud jedna osoba využívá druhou ke svému prospěchu, v rámci instituce se tento vztah dominance posouvá

66 DUSSEL, *Ethics and Community*, 30n

67 *Ibid.*, 31 (parafrázováno)

68 Neustále je třeba mít na paměti dialektické napětí mezi pojmy společnost („society“) a společenství („community“)

na celospolečenskou rovinu. V podobném duchu interpretuje Dussel i Augustinovo pojetí hříchu jako žádostivosti. Nakonec dochází k tomuto závěru: „*Historický sociální hřích se šíří prostřednictvím institucí – kulturními, politickými, ekonomickými, náboženskými, erotickými a jinými strukturami ... Děláme praxi, která nás zakládá jak relativně, tak „původně“⁶⁹ Babylon je výchozí situací etiky osvobození - rozbíjí společenství, rozsévá smrt a přináší soužení prostřednictvím morálních řádů legitimizujících⁷⁰ hřích a zlo.*

Nyní bude naším úkolem vyrozumět, jakým způsobem chce Dussel dosáhnout nápravy. To předpokládá v zásadě dvojí: dobrého Boha, který jedná v dějinách, a člověka vybaveného svobodnou vůlí. Na příkladu milosrdného Samaritána Enrique Dussel ukazuje, jakým způsobem je možno postavit se systému nadvlády: místo nezájmu o osud zbídačeného muže naslouchá Samaritán hlasu *jiného*, přistupuje k němu tváří v tvář a polomrtvé oběti svou praktickou pomocí navrácí důstojnost jejího lidství. Dussel k tomu poznamenává: „*Je to přesně tato schopnost naslouchat hlasu druhého, co zakládá schopnost etického vědomí.*“⁷¹ Schopnost rozpoznat důstojnost lidství druhého člověka a odvaha otevřít se mu kvůli jemu samému je předpokladem pro přijetí zodpovědnosti a následné etické praxe. To však není samozřejmé! Schopnost zaslechnout nářek druhých, uvědomění si vlastní viny a nelíčená služba druhým v nesnázích, to vše je důsledek lidského obrácení, konverze doprovázené pokáním. Takto může být člověk připojen k lidu smlouvy, který má charakter pravého společenství, neboť se vyznačuje rovností a partnerstvím. Je to rozchod s *tělesností* a *světem*, jejichž místo zaujímá

69 DUSSEL, Ethics and Community, 22

70 V *Etice osvobození* by na tomto místě Dussel užil sloveso „legalizovat“. Tomuto problému se Dussel věnuje v kapitole s názvem *Moral Legality and Ethical Illegality*: zlo může být legální, nikdy však legitimní. Toto přesné pojmové rozlišení bohužel v *Etice společenství* chybí, přestože věcně je tam již přítomno.

71 DUSSEL, Ethics and Community, 38

solidarita, spravedlnost a konkrétní vzájemná služba Božích dětí. Tak se z *davů* stává Boží *lid*, posvěcené společenství žijící uprostřed nepřátelského světa. Protože takové společenství nemá ve světě místa (οὐ τόπος), je profétickou, Bohem ospravedlněnou „utopickou“ komunitou. Ospravedlnění přichází k lidem zvnějšku. Boží odpuštění předchází lidskou aktivitu a vyprošťuje věřící z pout původního hříchu: „*Jako skrze hřích vstoupila do světa smrt, prostřednictvím setkání s Bohem na svět přišel život. Teologie osvobození je teologií života proti smrti.*“⁷² Tak jsme se dostali k Jeruzalému. Nový Jeruzalém je cílem osvobození. *Jeruzalémský princip* pak symbolizuje naději, že *Babylon* bude poražen a jeho místo zaujme „*utopické křesťanství, které věří v Boží království, nenávidí vládce tohoto světa i jeho panství a zahajuje praxi osvobození, přičemž každému bude dáno dle jeho potřeb.*“⁷³ Nový Jeruzalém je jak eschatologickou veličinou, symbolem očekávané plné realizace Božího království, tak metaforou pro nový řád, a tím tedy z části, zatím neúplně, i historickou skutečností.

5.5 Absolutní principy etiky osvobození

„*Osvobodte chudé! Nasýťte hladové! Pomozte potřebným!*“⁷⁴ Tak zní absolutní (!) imperativ etiky osvobození. Existuje mnoho morálek, etika je však pouze jedna.

Enrique Dussel varuje před jakoukoli absolutizací relativních hodnot: „*Co je dobré dnes, může být zítra zlé – ne proto, že by principy dobra a zla byly relativní, ale proto, že okolnosti se mění.*“⁷⁵ I přesto však musíme docenit hodnotu relativního. Je třeba vyhnout se dvěma nebezpečím: konzervatismu,

72 DUSSEL, Ethics and Community, 43

73 Ibid., 52

74 Ibid., 100

75 Ibid., 99

který často povyšuje relativní principy na absolutní, a relativismu, který naopak rozpouští i absolutní hodnoty jako relativní. Spolu s „relativisty“ odmítá Dussel konzervatismus, přesto se však staví proti relativizaci absolutních hodnot, které před člověka staví evangelium. Etický imperativ („Osvobodte chudé!“) představuje absolutní, univerzální a transcendentní etický požadavek platný pro všechny doby a všechny morálky.⁷⁶

V Dusselově etickém konceptu etika předpokládá morálku, přičemž morálka je chápána jako neustále se vyvíjející systém nadvlády *bohatých* nad *chudými*⁷⁷. Etika evangelia jakožto absolutní etický imperativ morálku staví pod soud. V žádném případě není etikou pouze negativní: jako etika života říká své „Ne!“ smrti (negace negace), a tak nad „destruktivním“ obsahem převládá radostné „konstruktivní“ povzbuzení, které uschopňuje ty, kteří mu naslouchají, pokračovat na cestě, jejímž cílem je plnost lidského života.

Enrique Dussel vyzdvihuje na své etice osvobození především její kritickou profétickou funkci. Právě v dialektickém vztahu etiky a morálky podle něj vystupuje kritický úkol etiky do popředí: „*Morálky jsou ztělesněním⁷⁸ etické kritiky⁷⁹*“. Toto „ztělesnění“ vyjadřuje proces, ve kterém se sama etická kritika po čase stane morálkou a opět musí být podrobena další kritice. Tuto proměnu etiky v morálku Dussel ilustruje na příkladu Římské říše za vlády Konstantina Velikého, v jehož době započala na instituční úrovni transformace křesťanského proféticko-kritického étosu v novou říšskou morálku. „*Tento ‚moralizující‘ proces nejenom, že není nevyhnutelný, je potřebný: etika nemůže existovat bez morálky ... Celá světová*

76 Tento požadavek později Dussel nachází i v mnoha jiných náboženstvích. Není tedy výlučně křesťanský! (Viz DUSSEL, *Ethics of Liberation in the age of Globalization and Exclusion*, 1-52)

77 V etice Enrique Dussela se pojmy *bohatý* a *chudý* užívají jako termini technici (viz níže)

78 Dussel: „incarnation“

79 DUSSEL, *Ethics and Community*, 108

*historie až do parúzie bude scénou etické sebeaktualizace v morálkách,*⁸⁰ říká Dussel. Zpochybňovat nespravedlivé a životu nepřející prvky morálky napříč historií etickými měřítky evangelia je nekončený proces, který je vyčleněn společenství chudých. Kdo jsou však tito chudí, o kterých je zde celou dobu řeč?

5.6 Chudí a bohatí

Chudí hrají v etice Enrique Dussela jednu z hlavních rolí. Nepředstavují však v žádném případě pouze osoby bez finančních prostředků a střechy nad hlavou. *Chudí* v Dusselově pojetí nejsou jen lidé, kteří, lidově řečeno, mají hluboko do kapsy:

Chudý v biblickém smyslu slova označuje člověka, který je subjektem dominance, útlaku, ponižování a instrumentalizace. Je to termín, který vyjadřuje praktický vztah nazývaný hřích. Konstitutivním prvkem *chudých* v Bibli není nedostatek hmotných věcí, ale vztah, ve kterém je [*chudý*] ovládán hříšníkem.⁸¹

Protějškem *chudého* pak není nikdo jiný, než *bohatý* - člověk, který je ve vztahu dominance původcem útlaku, ponižování a instrumentalizace. *Chudí* jsou korelátém *bohatého* - bohatství předpokládá chudobu a chudoba bohatství. Dussel používá tyto pojmy jako dialektické kategorie, které staví do jasného světla důsledek lidského hříchu - smrt. Tím, že *bohatý* okrádá *chudého* o plody jeho práce, „[ž]ije *bohatý* na úkor smrti *chudých*. Život *hříšníka* se živí krví *chudých*, jako modla je živa smrtí svých obětí.“⁸² Tak se Dussel vymezuje vůči tvrzení, že *chudí* jsou *chudými* od přirozenosti, a že je to vůle Boží. Teologie, která toto tvrdí je teologií rezignace, a jako

80 DUSSEL, Ethics and Community, 108

81 Ibid., 22

82 Ibid., 24

taková v posledku i teologií dominance. Teologie, která se snaží usmířit obě strany bez toho, aniž by poukázala na vztahy, které zahnal *chudé* do jejich bezvýchodné situace, a usilovala o skutečnou rovnost a spravedlnost, je teologií falešného smíření.

5.7 Učinit hřích viditelným

Ve 25. kapitole Matoušova evangelia se v podobenství o posledním soudu Ježíš ztotožňuje s lidmi, kterým se nedostává ani základních lidských potřeb: „*Amen, pravím vám, cokoliv jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili.*“⁸³ Pomoc chudým v nouzi je v Ježíšově podobenství kritériem, podle kterého odděluje pastýř „ovce od kozlů“. Na jiném místě Matoušova evangelia pak zaslibuje Ježíš chudým Boží království, přičemž toto království není žádný „pie in the sky“, falešná útěcha v podobě jakési vzdálené extramundální skutečnosti, ale realita, která se prolamuje do toho světa zde a nyní ve společenství lásky, rovnosti, vzájemného respektu a spravedlnosti. Přesto všechno nejsou chudí pouhými pasivními příjemci. Ve vztahu ke světu hrají klíčovou roli, a to ne jako jednotlivci, ale právě jako eschatologické společenství.

Zlo Dussel interpretuje *sub peccati lumine*, tj. veškeré bezpráví, které uvrhuje chudé do bídy, vidí ve světle lidské hříšnosti. Svrchovaným úkolem etiky je učinit hřích viditelným, vést k jeho rozpoznání a nápravě. Zkušenost společenství chudých je nezbytným předpokladem a výchozím bodem etiky osvobození:

Etika bude kritizovat pokaždé jiný morální obsah. Tato kritika však bude mít vždy stejné formální zdůvodnění: budou to chudí v tomto konkrétním morálním nebo praktickém

83 Mt 25,40 (ČEP)

systemu, kteří jsou požehnaní, šťastní, radostní. Jsou to oni, kteří zakládají kritérium dobra a zla veškerých institucí – vždyť nesmíme zapomenout, že chudí zde a nyní jsou Ježíš Kristus sám.⁸⁴

5.8 Etika jako fundamentální teologie

Již v úvodu k této práci jsem připomenul jedno ze základních metodických východisek teologie osvobození: teologie je chápána jako kritická reflexe praxe ve světle Písma. Enrique Dussel shrnuje specifika teologie osvobození následovně:

Teologie osvobození není kapitolou teologie. Je to nový způsob utváření veškeré teologie. Tento jedinečný způsob je zřetelný nejenom ve východisku (nejdříve praxe, poté teorie), ve své epistemologickém zprostředkování (důležitost sociálních věd), ve svém původní organické provázanosti (s církví chudých, základními církevními společenstvími⁸⁵) a v tématech, které považuje za nejdůležitější a nejvíce relevantní.⁸⁶

V očích Enrique Dussela byla fundamentální teologie (a v jistých kruzích stále je) především teologií apologetickou, která se snažila obhájit racionalismem zpochybňované základy (*fundamenta*) křesťanské víry. Později byla teologie konfrontována s další výzvou: jak je možné žít jako křesťan v sekulárním světě? V době sepsání *Etiky společenství* se latinskoamerická teologie

[p]otýkala s radikální kritikou náboženství, která jej označuje za ‚opium lidstva‘ v situaci útlaku, revoluce a osvobození. Tato kritika není ani racionální, ani existenciální, jako tomu bylo v Evropě, tentokrát vyvstává spolu s politickou praxí. Slýcháme, že tato náboženská

84 DUSSEL, *Ethics and Community*, 105

85 Dussel: „the base ecclesial communities“

86 DUSSEL, *Ethics and Community*, 219

superstruktura ospravedlňuje dominanci, že náboženství je ideologií útlaku, že vytváří falešné svědomí a je ve své přirozenosti anti-revoluční.⁸⁷

Otázkou zde tedy není předně vztah víry a rozumu, ale vztah teorie a praxe. Palčivým problémem teologů osvobození je, „*jakým způsobem je možné být křesťanem uvnitř revolučního procesu esenciální a strukturální změny?*“⁸⁸ Ne ateismus a sekularizace, ale modloslužba je podle teologů osvobození zásadním problémem a tím i výzvou církvi v Latinské Americe. Kontext teologie Latinské Ameriky je velmi odlišný od evropského. Tento „ošklivý příkop“ již není tvořen odstupem několika desítek staletí, ale rozdílným sociálním, ekonomickým a kulturním kontextem. Z tohoto důvodu je velmi těžké hodnotit z pozice sociálně a ekonomicky dobře situovaného obyvatele Evropy teologii, která vyrůstá z kořenů kulturní, ekonomické, sociální, rasové, náboženské a sexuální marginalizace (což ovšem neznamená, že se nás tyto problémy netýkají!). Každá teologie je teologií kontextuální. Právě z perspektivy dobře zajištěného evropana se mi mohou zdát některé předpoklady a závěry teologie osvobození pohoršlivé. Ve většině případů je však třeba se ptát, zda-li za tímto pohoršením nestojí skutečnost, že teologie osvobození odpovídá na jiné otázky, než které jí klademe my.

Teologové osvobození zastávají tento základní metodický předpoklad: praxe je počátečním bodem teologie. Enrique Dussel považuje praxi za „primární“ (fundamentální) teologii právě z toho důvodu, že teolog utvářející teologii - „teorii“, reflexi praxe – je konkrétní historický subjekt. „Praktický“ kontext, ve kterém se teologie utváří, je tedy předpokladem veškeré teologické reflexe, neboť ji nejenom ovlivňuje, ale ve své podstatě umožňuje. Z toho Dussel vyvozuje:

87 DUSSEL, Ethics and Community, 221

88 Ibid., 221

Teologové vykonávající svou praxi výhradně v rámci systému dominance shledají, že jsou těmito okolnostmi (vždy relativně) „determinováni“. Nabude-li v opačném případě teologická praxe charakteru společenství, ... činnost teologů předčí potřeby převládajícího systému. Tato činnost by již nebyla pouhou praxí, ale διακονία – služba druhému jakožto druhému, jednání Samaritána. Inklinovala by k proměně současného systému. Bylo by to etické jednání, a ne pouze morální.⁸⁹

Ortopraxe je tak pro ortodoxii klíčová. Locus theologicus je církev jako společenství věřících s Bohem a sebou navzájem. Bůh je Bohem chudých - zjevuje se jejich prostřednictvím a v Ježíši Kristu se chudým dokonce sám stal. Teologická reflexe tedy nemůže začínat nikde jinde, než právě zde:

Chudí jsou Kristus zde a nyní, zakládají cestu k nalezení Boha a rozpravě o něm. Etika společenství je tedy fundamentální teologií teologie osvobození, neboť osvětluje premisy, podmínky sine qua non theologického diskurzu jako celku.⁹⁰

Etika společenství je tedy „bijícím srdcem“ teologie osvobození.

⁸⁹ DUSSEL, *Ethics and Community*, 224

⁹⁰ *Ibid.*, 229

6. Etika osvobození a neuralgické body Západu

Poté co byly představeny základní kameny Dusselovy teologické etiky, nastal čas na její soustředěnější kritické zkoumání. Proti teologii osvobození bylo vzneseno mnoho vážných námitek, kterých nezůstala ušetřena ani etika Enrique Dussela. Protože by bylo chybou přejít tyto výhrady bez povšimnutí, pokusím se uvést alespoň některé z nich. Čtenář jistě záhy rozpozná, že autor této práce si neklade za cíl vyřknout žádný definitivní soud, jako by etika osvobození byla od počátku do konce konceptem zcela bezchybným, nebo naopak zuřivým ideologickým vlkem v rouše beránčím. Spíše se bude snažit hlouběji porozumět důvodům, které vedly Enrique Dussela k zastávání pozic, které jsou pro mnohé (nejenom) západní teology kamenem úrazu.

6.1 Étos antikapitalismu

Enrique Dussel si je sám vědom možného pohoršení, které může jeho *Etika společnosti* vzbudit:

Teologie a etika osvobození interpretuje realitu *sub pauperum lumine* - z perspektivy chudých. Mé závěry se mohou zdát mimořádně tvrdé, jednostranné a apokalyptické. Z mého pohledu jsou jednoduše etické, evangelické a realistické ... Naše etika nemůže být reformní morálkou.⁹¹

Ne náhodou se tato poznámka nachází v závěru kapitoly věnované etické kritice kapitálu. Celou knihu věnovanou etice společnosti provází jako „cantus firmus“ kritika kapitalistického systému. Kapitalismus vidí Dussel jako systém modloslužby a vykořisťování, institucionalizovaný hřích. Co mají

91 DUSSEL, *Ethics and Community*, 134

však teologové osvobození na mysli, vyjadřují-li se negativně (ve světle zkušenosti s programem rozvoje v Latinské Americe) o tomto ekonomickém systému se všemi jeho sociálními důsledky? Pojďme si připomenout nechvalně proslulou poznámku předního ekonoma Světové banky Larryho Summerse týkající se ukládání toxického odpadu do ekonomicky slabších států:

[N]eměla by Světová banka více podpořit přemístění znečišťujícího průmyslu⁹² do méně vyspělých zemí? Myslím, že ekonomická logika za uskladňováním toxického odpadu v zemích s nejnižšími⁹³ příjmy je bez vady. S tím bychom se měli vyrovnat.⁹⁴

Ivan Petrella komentuje:

Tato logika je bez vady, protože obyvatel např. Spojených států produkuje a konzumuje více produktů než obyvatel země s nižšími příjmy. Potenciální ztráta globálního příjmu a produktivity zapříčiněná špatným zdravím nebo smrtí v důsledku otravy je tudíž mnohem větší v bohatých než v chudých zemích. Svět se tedy řídí tímto jednoduchým pravidlem: hodnota osoby se měří podle její schopnosti přispět globální ekonomice. Lidé mají hodnotu jako producenti a konzumenti; protože tedy chudí produkují a konzumují méně, jsou bezcenní. To, na čem záleží, je zisk, ne život.⁹⁵

Spolu s Ivanem Petrellou se tedy ptám: není toto názorný příklad modloslužby?

92 Summers: „dirty industries“

93 Summers: „lowest wage countries“

94 SUMMERS, World Bank Memo, 12 December 1991, cited in: ROWLAND, *The Cambridge Companion to Liberation Theology*, 280

95 PETRELLA, *Globalising liberation theology: the American context, and coda*, in: ROWLAND, *The Cambridge Companion to Liberation Theology*, 280

6.2 Étos socialismu?

Etika společenství byla pod původním názvem *Ética comunitaria* vydána v roce 1986, tedy několik málo let před rozpadem Sovětského svazu, kdy již docházelo k celkovému uvolnění vypjatých vztahů mezi oběma světovými supervelmocemi. Přesto se do Dusselovy etiky i nadále promítá vyostřené napětí Studené války z let předchozích. Kdo by si však myslel, že se Enrique Dussel v důsledku své vypjaté kritiky kapitalismu slepě vrhne do náruče socialismu, podlehl by velkému omylu. Přestože považuje socialistický ekonomický systém za humánnější, nešetří ho prozíravé kritiky. Podle Michaela D. Barbera „[D]usselova interpretace Marxe zabraňuje mnoha pohromám uvaleným na lidstvo v Marxově jménu.“⁹⁶ Dussel argumentuje, že v socialismu, jak byl praktikován v Sovětském svazu, se člověk stává lehce nahraditelnou součástí, sobě a své práci odcizeným jedincem v soukolí despotické hospodářské produkce. Neúnosná byrokratizace, neefektivita plánované produkce a odcizení v kolektivních podnicích zapříčinila, že „[n]amísto ‚živoucího společenství‘ radosti se ‚velký podnik‘, neboli továrny, staly melancholickými místy abstraktní ‚produkce‘.“⁹⁷ Socialismus rovněž selhal v poskytnutí dostatečného politického prostoru pro vyjádření konkrétní individuality každého jednotlivce, která vyžaduje svobodu projevit svůj názor a veřejně vyznávat své náboženství. Přesto Dussel tvrdí: „Demokracie není atributem kapitalismu. Právě naopak! Demokracie může být uskutečněna plněji v socialismu – v rámci nezbytných limitů historických situací.“⁹⁸ Přes jistou informovanost (Dussel odmítá stalinismus, který nazývá novým fetišizmem a apokalyptickou nestvůrou) se zdá, že si Enrique Dussel

96 BARBER, Ethical Hermeneutics: Rationalism in Enrique Dussel's Philosophy of Liberation, 105

97 DUSSEL, Ethics and Community, 188

98 Ibid., 191

nebyl vědom skutečného rozsahu obludných totalitních praktik uvnitř Sovětského bloku. Rovněž se zřejmě na kritice neoliberální ekonomiky, které jsou nezřídka připisovány „démonské“ atributy, podepsala zkušenost se „Špinavou válkou“ v Argentině a diktátorským režimem v Brazílii.

6.3 Chudí - bezhříšní spasitelé?

Thomas K. Johnson vytýká Enrique Dusselovi, že z chudých udělal bezhříšné spasitele, což dokládá citací z *Etiky osvobození*⁹⁹, kterou komentuje těmito slovy: „Pokud by toto četl Pavel, prudkost jeho odpovědi by dosáhla takové míry, že by se slova zavrhuující spásu ze skutků v listu Galatským oproti tomu zdála být docela mírná.“¹⁰⁰ Proti takové interpretaci je však třeba se ohradit. Dussel sám v žádném případě o spásu ze skutků nemluví a rozhodně by nepovažoval chudé za bezhříšné. Jedinečné postavení chudých vyplývá z Boží dobroty, Božího příklonu k nim samým, jeho péče a zaslíbení, ne ze zásluh chudých, jak si to pravděpodobně vyložil Johnson. Za jeho výkladem nalezneme spíše nedostatečnou pozornost kontextu a včítání důrazů evangelikální teologie, ke které se Johnson hlásí. Jeho kritika tak daleko více vypovídá o nahlízejícím samém než o nahlíženém textu.

Tentýž autor vyčítá Dusselovi, že

[p]okud jde o témata, které jsou tradičně [souhrnně] nazývána etikou, Dussel zná [pouze] jednu funkční normu: osvobodte chudé! Na témata jako pravdomluvnost, vražda, sexuální čistota a ctění rodičů nebere ohled, přestože jsou pro společenství velmi důležitá.¹⁰¹

99 Viz DUSSEL, *Ethics and Community*, 54n

100 JOHNSON, Book review on *Ethics and Community* by Enrique Dussel, in: *Journal of the Evangelical Theological Society* 35 no 1 Mr 1992, 131 (parafrázováno)

101 JOHNSON, Book review on *Ethics and Community* by Enrique Dussel, in: *Journal of the Evangelical Theological Society* 35 no 1 Mr 1992, 131

Je nutno uznat, že tato témata Dussel vskutku systematicky nezpracovává (některé z aspektů hříchu zmíněných Johnsonem by však mohly být explikovány jako konkrétní důsledky hříchu modloslužby a dominance). V podobném duchu např. Duane Ruth-Heffelbower upozorňuje, že Dussel beze slova přechází etické důsledky Ježíšovy služby výběřcím daní a jiným osobám s velkým bohatstvím a vlivem¹⁰². Hrot této námitky, podobně jako u Johnsona, míří (ne zcela neoprávněně!) na Dusselovu tendenci k redukcionismu, neboť se soustřeďuje výhradně na společenství chudých a pomíjí tak jiné etické aspekty života. Nicméně je předem nutno tento hrot poněkud „otupit“ s odkazem na cíl *Etiky společenství*, kterým je „učinit hřích viditelným“. K teologické etice Enrique Dussela nelze přistupovat jako k učebnici, kde jsou dopodrobna systematicky osvětlena veškerá témata sociální etiky (ostatně již bylo řečeno, že to v žádném případě nebyl úmysl autora). *Etice společenství* budeme mnohem více právi, budeme-li k ní přistupovat jako k profétické kritické etice, která má svůj původ v Božím příklonu ke všem chudým a utlačovaným.

6.4 Marxismus – ideologická kukačka v hnízdě teologie?

Jisté rozpaky u čtenáře, zvláště jedná-li se o čtenáře z post-sovětských zemí, vyvolává „marxistický nádech“ celého díla, které se neprojevuje pouze v terminologickém úzu, ale taktéž na metodické rovině. Otázkou stále zůstává, do jak velké míry může být marxistická kritická analýza oddělena od ideologického materialistického redukcionismu. Analýza této problematiky by si však vyžádala mnohem více prostoru, než který by mu mohl být poskytnut na následujících stranách. Na obranu užití marxistické

¹⁰²RUTH-HEFFELBOWER, Book review on Ethics and Community by Enrique Dussel, in: Christian Century 106 no 17 My 17 1989, 536

sociálně-ekonomické kritiky je třeba říci, že tváří v tvář neúnosné lidské bídě se teologové osvobození chopili marxistické filosofie jako dostupného nástroje pro tolik potřebnou kritickou analýzu nastalé situace a pojmenování bezpráví. Na adresu Dusselovy kritiky kapitálu lze uvést námitku, že

„[e]tické dichotomie a základní sociální analýza inklinuje k absolutizaci pozic, které by zpochybnili dokonce i mnozí marxističtí myslitelé. Přijímá jako nepochybně platnou pracovní teorii hodnoty, kterou mnoho neomarxistů odmítlo jako neadekvátní.“¹⁰³

K problematice ateismu marxismu lze spolu s Denysem Turnerem říci alespoň toto:

„Teologové osvobození se ... skutečně neangažovali v koketování s ateismem, což je spíše charakteristické pro teologie Severu. Právě naopak, raději se klonili k odsunutí této problematiky jako pouhé ideologické zátěže Severu spolu s veškerými problémy týkajícími se sekularizace, pluralismu a relativismu.“¹⁰⁴

Jinými slovy: otázka ateismu nebyla v Latinské Americe na pořadu dne.

6.5. Ex-egeze, nebo eis-egeze?

Pokud jde o Dusselův výklad Písma, těžko jednoznačně a definitivně rozhodnout, jedná-li se o velice kreativní ex-egezi, nebo v důsledku svých filosofických premis Dussel předkládá svým čtenářům ideologicky zabarvenou eis-egezi.

103MCGOVERN, Book review on Ethics and Community by Enrique Dussel, in: Theological Studies Mar90, Vol. 51 Issue 1, 184

104TURNER, Marxism, liberation theology and the way of negation, in: ROWLAND, The Cambridge Companion to Liberation Theology, 240n

Nerad bych na tomto místě příliš zabíhal do sofistických hermeneutických teorií (např. otázka jazyka, interakce mezi textem a čtenářem)¹⁰⁵, přesto bych rád krátce připomenul, že nikdo z nás není „tabula rasa“ - vždyť každý z nás přistupuje k textu s jistým předporozuměním. Člověk se stává obětí svých předsudků především tehdy, není-li si jich sám vědom. Alistér McGrath se proto ve své studii *The Genesis of doctrine* zmiňuje o nutnosti „podvojně hermeneutiky“¹⁰⁶, a to zejména v sociologii poznání, která vychází z rozpoznání, že rámce racionality nejsou univerzálně platné, ale vždy podmíněné sociálními a historickými okolnostmi:

Je povinností sociologie spolu s interpretací daného sociálního fenoménu (např. náboženství) rozpoznat, že i její vlastní kritéria interpretace byly formulovány v určité sociální situaci... Smyslem „podvojně hermeneutiky“ je ukázat, že rámce racionality jak pozorovatele, tak pozorujícího, jsou podmíněné a vyžadují sociální vysvětlení.¹⁰⁷

Důležitost tohoto poznatku pro teologické bádání je zřejmá. McGrath se zasazuje o začlenění nástrojů sociologie poznání do rámce teologické kritiky, neboť „Sitz im Leben“ jakékoli teologie nelze bez povšimnutí přecházet.

Ani biblická exegeze samozřejmě neprobíhá v historickém, kulturním a filosofickém vakuu: „*Filosofické drobký plavou v teologické řeči nás všech,*“ říká Karl Barth, „[a]však napojení na existencialismus má u Bultmanna *princiální význam.*“¹⁰⁸ To, co platí o vztahu teologie a filosofie u Rudolfa Bultmanna, lze analogicky přenést i na teologickou etiku Enrique Dussela. Je

105Pro bližší seznámení s některými teoriemi lze odkázat např. na vynikající dílo Wenera Jeanronda *Theological hermeneutics : development and significance* nebo na publikaci Petra Pokorného *Hermeneutika jako teorie porozumění.*

106McGrath: „double hermeneutics“

107MCGRATH, *The Genesis of Doctrine: A Study in the Foundation of Doctrinal Criticism*, 97n

108BARTH, Rudolf Bultmann. Ein Versuch, ihn zu verstehen, ThSt 34 (1952), in: KuM II, s. 1987n in: PÖHLMANN, *Kompendium evangelické dogmatiky*, 90

zcela patrné, jak velkou roli zde hraje filosofie Immanuela Kanta, Hegelem ovlivněného Karla Marxe a Emmanuele Lévinase. Napojení na tyto filosofické směry má pro Dusselovu etiku principiální význam (snad se příliš nemýlím, řeknu-li, že za často schematickou a jaksi „černo-bíle“ viděnou skutečností - např. Jeruzalém a Babylon, etika a morálka apod. - je třeba hledat právě Hegelovu dialektickou metodu). Odhlédneme-li však od protestantské nedůvěry k filosofii, které se v katolickém prostředí dostává mnohem vřelejšího přijetí, může se nám Dusselova teologická etika ukázat v jiném světle.

6.6. Setkání s *Jiným*

Přestože Enrique Dussel ve své *Etice společenství* věnuje velkou pozornost socio-ekonomickému a politickému rozměru etiky, byla by veliká škoda ulpět na jeho ekonomické, sociální a politické kritice, jako by to byla alfa a omega etiky osvobození. Zcela bychom pominuli fakt, že etika Enrique Dussela je především etikou teologickou. Dusselova etika *sub pauperum lumine* nám nabízí nový pohled na Boha z perspektivy chudých: Boha, který nesnese, aby byl utlačován host, vdova a sirotek, který vyvádí svůj lid z otroctví, a který se sám nakonec stává v Ježíši Kristu chudým a služebníkem všech.

Doposud pramálo zde bylo řečeno o chudých jako ikonickém zpřítomnění Boha: „*Teologie osvobození je výpovědí o Bohu skrze pohled na ikonu chudoby, na ikonu, kterou jsou sami chudí. Ikona nepoukazuje sama k sobě. Ikona odkazuje za sebe a nad sebe.*“¹⁰⁹ Pro vyjádření této skutečnosti Dussel užívá filosofické kategorie Emmanuele Lévinase, neboť „*podle Dussela, jak říká Anton Peter, Lévinas ,mistrovsky promyslel původní a tajemnou podstatu*

109KOČÍ, MARTIN: Teologie osvobození s otevřeným koncem, <http://www.umlaufoviny.com>

vztahu tváří-v-tvář a druhého¹¹⁰ jako neuchopitelného zjevení Boha Stvořitele.¹¹¹ Dussel Lévinase v mnohém překračuje (vidí potřebu analyzovat i strukturální a ekonomické vztahy), nicméně vliv jeho myšlenek nelze přehlédnout. Praxe, o kterou jde Dusselovi především, má být ryzím vztahem zodpovědnosti, praktickou odpovědí tváří v tvář druhému - má mít charakter blízkého společenství. Tim Noble tuto myšlenku shrnuje následovně:

Praxe je tedy uskutečnění blízkosti, zkušenost být bezprostředně blízko svému bližnímu. Praxe je zkušenost utváření druhého jako člověka, jako cíle mého jednání, a ne jako prostředku. Zabýváme se tudíž vztahem nekonečného respektu.¹¹²

Klíčovým momentem *Etiky společenství* je tzv. analektický moment, za jehož pomoci se etika osvobození upíná k transcendentní skutečnosti jako k bodu orientace veškeré praxe:

Řeckou předložkou ana chci označit bod „za“ ontologickým horizontem (systému *těla*), bod „za“, transcendentní bytí. Je to tento logos (άνά-λογος), tento diskurz, jenž má původ v transcendenci systému, který odráží originalitu židovsko-křesťanské zkušenosti ... Chudí, utlačovaná třída, lid periferie, ženy jako sexuální objekty, všichni mají svou realitu „za“ horizontem systému, který odcizuje, utlačuje a odlidštuje.¹¹³

Takto chudí odkazují k poslední skutečnosti, Bohu jako absolutnímu protějšku, a stávají se „místem“ Božího zjevení: „*Metafyzická (a eschatologická) exteriorita chudých ... je určuje jako (historickou) realitu a utváří jejich vnímání [skutečnosti] jako klíčovou (epistemologickou) kategorii veškeré etiky osvobození (tj. fundamentální etiky jako takové).*“¹¹⁴ Vezmeme-li

110Peter: „the other“.

111PETER, *Befreiungstheologie und Transzendentaltheologie*, 383, in: NOBLE, *The poor in liberation theology: pathway to God or ideological construct?*, 84

112NOBLE, *The poor in liberation theology: pathway to God or ideological construct?*, 85

113DUSSEL, *Ethics and Community*, 243

114DUSSEL, *Ethics and Community*, 239

vážně tento předpoklad, „*analektika nám umožňuje vyjádřit, jakým způsobem může setkání s chudobou druhého¹¹⁵ proměnit život ne pouze onoho člověka, oněch lidí, ale také mne samého.*“¹¹⁶

Tim Noble oceňuje Dusselův důraz na transformující sílu setkání s druhým v jeho *jinakosti*, avšak slabé místo Dusselovy teorie spočívá v přílišné uzavřenosti jeho systému, který v posledku „status *jinakosti*“ druhého umenšuje. S teorií, která je vždy více či méně redukcí skutečnosti, je tak redukována i *jinakost* druhého. Dussel sice rovnost a důstojnost v *jinakosti* druhého postuluje, nicméně jeho etická teorie ji implicitně oslabuje. Je to daň, kterou Dussel platí za soudržnost své teorie: „*Vskutku, rovnost v důstojnosti a úcta vyžaduje jinakost. Pouze v přijetí této bytostné a nesnížitelné jinakosti druhého¹¹⁷ mu mohu odpovědět jako člověku a jako tomu, kdo mě činí lidským.*“¹¹⁸

Ve světle těchto slov lze souhlasit se závěrečným hodnocením, které ve své recenzi *Etiky společenství* předkládá Michael. J. Schuck (působí na Loyola University of Chicago), jen zčásti. Schuck zastává názor, že „*Dusselovy ostré duality naneštěstí předem znemožní jakékoli obecně praktické uplatnění jeho sdělení u čtenářů střední třídy v Prvním světě.*“¹¹⁹ Je nutno souhlasit s tím, že ráz Dusselovy etiky tihne ke schematickému vidění skutečnosti. Uzavřenost takového systému, byť je až překvapivě konzistentní, jistě současným čtenářům činí problémy. Nicméně by však bylo chybou „vylít spolu s vaničkou i dítě“: je snad odcizení se druhým, Bohu a v posledku i sobě samým něčím, co se obyvatelů Prvního světa netýká? I toto nám Dusselova

115Noble: „the encounter with the other poor“.

116NOBLE, *The poor in liberation theology: pathway to God or ideological construct?*, 87

117Noble: „the equality of dignity and irreducible otherness of the other“.

118NOBLE, *The poor in liberation theology: pathway to God or ideological construct?*, 88

119SCHUCK, Book review on Ethics and Community by Enrique Dussel, in: Interpretation 45 no 1 Ja 1991, 106

etika staví před oči a vede nás k hluboké reflexi vlastního života, který je často poznamenán nepřiznanou idolatrií a narušenými mezilidskými vztahy. Za Dusselovými „ostrými dualitami“ je třeba vidět ryzí snahu o pojmenování bezpráví, lásku k chudým a utlačovaným. Nemá být toto etickým vodítkem i pro nás? Nemůže se i nám Bůh jako *absolutní jinakost* ukázat v *jinakosti druhého* – v tváři bezmocného člověka?

7. Od *Etiky společenství* k *Etice osvobození*

Enrique Dussel sám sebe raději označuje za filosofa než za teologa. Tomu odpovídá i fakt, že se v *Etice osvobození*¹²⁰ nevydává již cestou teologickou, nýbrž výhradně filosofickou. Vskutku obdivuhodná výstavba univerzální etiky, která zahrnuje poznatky ze sociologie, politologie, ekonomie, historiografie, vývojové psychologie, religionistiky, biologie a pedagogiky, si jistě zaslouží velkou pozornost. V mnoha ohledech svůj starší teologický protějšek, *Etiku společenství*, zastihuje. Dusselova etika prošla velikým vývojem a taktéž doba se zásadním způsobem proměnila. Revoluční vření v Latinské Americe a bipolaritu studené války nahradily stabilnější časy *Pacis Americanae*. V *Etice osvobození* pojem revoluce nahradila ke kořenům jdoucí transformace a neoliberální tržní ekonomika již není „nevěstkou babylonskou zpitou krví svatých“, ale ve své podstatě sebevražedným systémem. Klíčovou roli již nehraje společenství chudých, ale společenství obětí. Jako je etika fundamentální teologií, je etika i prvotní filosofií. Tváří v tvář přetrvávajícímu sociálnímu a ekonomickému vyloučení většiny světové populace v samotném závěru knihy Dussel píše:

Etika se tak stává posledním útočištěm lidstva, kterému hrozí zánik v důsledku svých vlastních činů. Snad pouze plná spolu-zodpovědnost s intersubjektivní platností, dostatečně ukotvená v kritériu pravdy života a smrti, nám může pomoci úspěšně projít křivolakou cestou, která je před námi. Taková etika nám umožní postup na úzké hraně, tak jako akrobat [balancuje] na vysokém laně nataženém nad propastí cynické etické nezodpovědnosti vůči obětem, nebo fundamentalismu a smrt milující paranoie, která ústí do kolektivní sebevraždy lidstva.¹²¹

120Ve španělštině vyšla roku 1998, v angličtině byla publikována pod názvem *Ethics of Liberation in the age of Globalization and Exclusion* až v roce 2013 (viz pozn. 36).

121DUSSEL, *Ethics of Liberation in the age of Globalization and Exclusion*, 431

Každá doba má své úkoly. V době sepsání *Etiky společnosti* vnímal Enrique Dussel potřebu „učinit hřích viditelným“. Ve svém díle tak sleduje cíl, kterým je „konscientizace“ - probuzení vědomí a svědomí. Upomenutí na Boží příklon ke všem utiskovaným, nahlédnutí skutečnosti *sub pauperum lumine*, důraz na společnost blízkosti v době, kdy se nejenom Západ vyznačuje přepjatým individualismem a vzájemným odcizením, upozornění na existenci nespravedlivých struktur, činná víra, setkání s *jinakostí* chudých, v jejichž tváři můžeme zahlédnout tvář Boží, a úkol být bližním, tedy skutečným člověkem, to je jistě přínos *Etiky společnosti*. Ze skutečnosti, že se Enrique Dussel při vypracování *Etiky osvobození* vydal cestou jinou než teologickou, nelze vyvodit, že bychom se museli *Etikou společnosti* zabývat již pouze z historického zájmu, jako by se jednalo o překonaný módní styl. Dovolím si tedy tuto práci zakončit parafrází výroku, jehož autorem je španělský katolický teolog Jon Sobrino:

Vždy, když slyším, jak lidé říkají, že etika¹²² osvobození vyšla z módy, vyrazí mi to dech. V zemích Třetího světa narůstá chudoba, propast mezi chudými a bohatými zeměmi se neustále zvětšuje, jsou zde války – ve Třetím světě více než sto od posledního světového konfliktu. Celé kultury zanikají v důsledku nástupu cizích komerčních kultur ... Útisk není móda. Nárek utiskovaných dosahuje až k nebi ... stále hlasitěji. I dnes Bůh slyší tento nárek, odsuzuje útlak a dává sílu k osvobození. Ptám se sám sebe, co si etika¹²³ počne, jestliže pomíjí tento zásadní fakt Božího stvoření. Jak se může etika¹²⁴ nazývat křesťanskou, jestliže přechází křížování celých národů a jejich touhu po zmrtvýchvstání, přestože její knihy mluvily o ukřížování a zmrtvýchvstání po dvacet století? Pokud to

122Sobrino: teologie (Za předpokladu, že každý dogmatický výrok má svůj etický korelát, a k přihlédnutí ke skutečnosti, že teologie osvobození je bytostně „praktickou teologií“, může být záměna pojmů teologie a etiky v tomto případě alespoň částečně ospravedlněna.)

123Sobrino: teologie

124Sobrino: teologie

tedy ti, kteří se zabývají etikou¹²⁵ osvobození nedělají dobře, ať to dělají jiní a dělají to lépe. Někdo to však dělat musí. A pro lásku Boží, nenazývejme to módou.¹²⁶

125Sobrinó: teologie

126SOBRINO, *Companions of Jesus. The Murder and Martyrdom of the Salvadorean Jesuits*, in: ROWLAND, *The Cambridge Companion to Liberation Theology*, 306n

Seznam literatury

Monografie

BARBER, MICHAEL D., Ethical Hermeneutics: Rationalism in Enrique Dussel 's Philosophy of Liberation, Fordham University Press, 1999

COOPER, THIA: Controversies in political theology : Development or Liberation?, London: SCM Press, 2007

DUSSEL, ENRIQUE, Ethics and Community, Orbis Books, Maryknoll, NY, 1988

DUSSEL, ENRIQUE, Ethics of Liberation in the age of Globalization and Exclusion; translated by Eduardo Mendieta et al., Durham: Duke University Press, 2013

GEORGE, SUSAN AND FABRIZIO SABELLI, Faith and Credit: The world Bank 's Secular Empire, Westview Press, 1994

GUTIÉRREZ, GUSTAVO, A Theology of Liberation: History, Politics and Salvation, London: SCM Press, 1988

JENKINS, PHILIP, The next Christendom: The Coming of global Christianity, New York : Oxford University Press, 3rd ed., 2011

MCGRATH, ALISTER E., The Genesis of Doctrine: A Study in the Foundation of Doctrinal Criticism, Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1997

MIGLIORE, DANIEL L., *Víra usilující rozumět: úvod do křesťanské teologie*. Vyd. 1. Jihlava: Mlýn, 2009

NOBLE, TIM, *The poor in liberation theology: pathway to God or ideological construct?*, Sheffield: Equinox, 2013

POKORNÝ, PETR A ULRICH HECKEL, *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2013

PÖHLMANN, HORST GEORG, *Kompendium evangelické dogmatiky*, Jihlava: Mlýn, 2002

ROWLAND, CHRISTOPHER (editor), *The Cambridge Companion to Liberation Theology*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007

Články

ENGELSVIKEN, TORMOD, *The Challenge of the Missional Church in the South*, MF Norwegian School of Theology, 2011

JOHNSON, THOMAS K., *Book review on Ethics and Community by Enrique Dussel*, Orbis Books, Maryknoll, NY 1988, in: *Journal of the Evangelical Theological Society* 35 no 1 Mr 1992, 130-131

MCGOVERN, ARTHUR F., *Book review on Ethics and Community by Enrique Dussel*, Orbis Books, Maryknoll, NY 1988, in: *Theological Studies*. Mar90, Vol. 51 Issue 1, 183-184

RUTH-HEFFELBOWER, DUANE, Book review on Ethics and Community by Enrique Dussel, Orbis Books, Maryknoll, NY 1988, in: Christian Century 106 no 17 My 17 1989, 536

SCHUCK, MICHAEL J., Book review on Ethics and Community by Enrique Dussel, Orbis Books, Maryknoll, NY 1988, in: Interpretation 45 no 1 Ja 1991, 106

Elektronické zdroje

CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, Instruction on Certain Aspects of the “Theology of Liberation”, <http://www.vatican.va> [online], 6.8.1984 [cit. 8.4.2014], URL:

http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19840806_theology-liberation_en.html

DUSSEL, ENRIQUE, Autopercepción intelectual de un proceso histórico: En búsqueda del sentido (origen y desarrollo de una filosofía de la liberación), <http://www.enriquedussel.com> [online], 13.7.2002 [cit. 31.3.2014], URL: <http://www.enriquedussel.com/txt/biografia.pdf>

JENKINS, PHILIP, The Next Christianity, in: www.theatlantic.com [online], 1.10.2002 [cit. 26.3.2014], URL: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2002/10/the-next-christianity/302591/>

KOČÍ, MARTIN: Teologie osvobození s otevřeným koncem (Recenze publikace Noble, Tim, The poor in liberation theology: pathway to God or ideological construct?, Sheffield: Equinox, 2013), <http://www.umlaufoviny.com> [online], 18.6.2013, URL: <http://www.umlaufoviny.com/index.php?a=umlaufoviny/teologie-osvobozeni-s-otevrenym-koncem>

LATIN AMERICAN BISHOPS, Justice, Medellín, Colombia, 1968, in: <http://www.shc.edu> [online], [cit. 23.4.2014], URL: <http://www.shc.edu/theolibrary/resources/medjust.htm>

LATIN AMERICAN BISHOPS, Peace, Medellín, Colombia, 1968, in: <http://www.shc.edu> [online], [cit. 23.4.2014], URL: <http://www.shc.edu/theolibrary/resources/medpeace.htm>

LATIN AMERICAN BISHOPS, Poverty in the Church, Medellín, Colombia, 1968, in: <http://www.shc.edu> [online], [cit. 23.4.2014], URL: <http://www.shc.edu/theolibrary/resources/medpov.htm>

PETRELLA, IVAN, <http://www.barnesandnoble.com> [online], [cit. 31.3.2014], přehled ke knize Politics of Liberation, URL: <http://www.barnesandnoble.com/w/politics-of-liberation-enrique-dussel/1101090557?ean=9780334041818>